

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/22271> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Peele, Ada

Title: Een uitzonderlijke erfgenaam : de verdeling van de nalatenschap van Koning-Stadhouder Willem III en een consequentie daarvan : Pruisisch heerlijk gezag in Hooge en Lage Zwaluwe, 1702-1754

Issue Date: 2013-11-19

10 Andere benoemingen op grote afstand

Inleiding

De Pruisische koning had in zijn hoedanigheid van heer van de Zwaluwen het benoemings- en collatierecht. Dit hield in dat hij binnen zijn heerlijkheid, naast de lokale bestuurders, ook functionarissen, ambtenaren en ambtsdragers mocht benoemen. Bij een vacature waren er voor geïnteresseerden een aantal mogelijkheden om in aanmerking te komen voor de vrijgevalen functie. Hier zal aan de hand van de benoeming van een heemraad, een predikant, de dorpsbode en een hulponderwijzer de benoemingsprocedure nader worden onderzocht.

10.1 Benoeming van een heemraad voor de Emiliapolder

De Emiliapolder maakte vóór 1795 deel uit van de volgende heerlijkheden: Drimmelen, Standhazen, Hooge en Lage Zwaluwe, en Geertruidenberg met de buitenpoorteriej Made en ligt vanaf 1997 in de gemeenten Geertruidenberg en Drimmelen. De polder, die uit een groot aantal kleine polders bestaat, werd in 1645 bedijkt en in exploitatie gebracht.¹ Een van deze polders, de Oude Moer, ligt in Hooge Zwaluwe. Vanaf april 1646 tot 1 mei 1653 bestond het bestuur van de Emiliapolder uit maar liefst twee dijkgraven en elf heemraden van de oude polders die deel uitmaken van deze polder.² Prins Willem II, als heer van de vier genoemde (ambachts)heerlijkheden, vaardigde op 20 juli 1650 een reglement uit voor de Emiliapolder dat bestond uit 44 artikelen. Op basis van dit reglement werd voor de gehele polder een nieuw bestuur gevormd. In het eerste artikel stond dat er naast een dijkgraaf vijf heemraden werden aangesteld. Alleen ingelanden die ten minste acht morgen land bezaten konden heemraad worden. Ook diende de polder uit vier kwartieren te bestaan: Drimmelen/Standhazen, Hooge Zwaluwe, Geertruidenberg en Made. Geertruidenberg, Made en Drimmelen of Standhazen leverden ieder één heemraad en Hooge Zwaluwe mocht twee heemraden benoemen.³ Wellicht ter compensatie omdat er geen dijkgraaf voor Hooge Zwaluwe meer

¹ Zie voor het ontstaan van de Emiliapolder: Van Ham, 'Bedijking', 158-181.

² Van Ham, 'Bedijking', 176. Dingeman Jan Dingemanssen, voormalige dijkgraaf van de Oude Moer, was een van de twee dijkgraven. Een heemraad of gezworene is een beëdigd vertegenwoordiger van de ingelanden. Een ingeland(e) is een eigenaar van land in een waterschap of polder.

³ RAWB, 1542, WE, inv. 22, Reglement van 20 juli 1650.

Afb. 58 Polder de Oude Moer gelegen in de Emiliapolder, door Pieter Kleijn, ongedateerd.

in het bestuur zitting had en Geertruidenberg de meeste bestuurders en ambtenaren mocht benoemen. De prins van Oranje benoemde voor deze polder de dijkgraaf, penningmeester, vijf heemraden, de boekhouder, de opzichter van het verlaat (sluis) en de dijkbode. In de aanstellingsbrieven werd voor wat betreft het kwartier Hooge Zwaluwe alleen vermeld dat de heemraad voor Hooge Zwaluwe werd benoemd, niet dat de prins dit deed in zijn hoedanigheid van heer van Hooge en Lage Zwaluwe. Dit was toen niet belangrijk omdat de prins van Oranje alle functionarissen voor het polderbestuur mocht aanstellen.⁴ De Emiliapolder werd door de vier heerlijkheden gezamenlijk bestuurd.

Uit een extract van de notulen van de Nassause Domeinraad van 10 mei 1679 blijkt dat Willem III op verzoek van de ingelanden van de Emiliapolder besloot 'dat het getal van heemraden bij uijtsterven behoorde te comen op vier'. Hij deed dit na het zien van overwegingen en een advies van de dijkgraaf, de heemraden en de penningmeester en nadat dit alles nader was onderzocht.⁵ Wat de overwegingen waren wordt helaas niet vermeld. Vanaf 1679 moest ieder kwartier door één heemraad in het polderbestuur worden vertegenwoordigd. De stadhouder werkte zijn regeling niet nader uit. Dit was ook niet nodig omdat al deze gebieden, Geertruidenberg, Drimmelen, Standhazen, Made en de Zwaluwen, onder zijn heerlijk gezag vielen. Door na het overlijden van een van de twee Zwaluwse heemraden geen opvolger meer aan te stellen kon men

⁴ RAWB, 1542, WE, inv. 22, Reglement van 20 juli 1650.

⁵ RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, ERND, 3E, (10 mei 1679). Zie ook NA, 1.08.11, ND, inv. 7718.

komen tot vier gezworenen, voor iedere plaats één. Ook bestond de mogelijkheid dat een heemraad van een van de andere drie plaatsen overleed. Dan zou er op dat moment geen opvolger voor die plaats worden benoemd. Dit gebeurde toen de heemraad voor Drimmelen, Meerten Corsse van den Ancker, in 1682 stierf. Men benoemde voorlopig geen opvolger voor hem zodat nu in overeenstemming met het besluit van Willem III vier heemraden in het polderbestuur zitting hadden. Dit hield wel in dat Drimmelen tijdelijk niet meer in het polderbestuur werd vertegenwoordigd.⁶ Geertruidenberg en Made hadden toen ieder één heemraad, terwijl Hooge Zwaluwe er nog steeds twee had, namelijk Pieter Anemaet⁷ en Christiaan Swaens.⁸ Wanneer een Zwaluwse heemraad of een van de anderen kwam te overlijden kon er een heemraad voor Drimmelen worden benoemd.

Na de dood van Willem III in 1702 werd in opdracht van de Staten-Generaal als executeurs-testamentair de Nassause Domeinraad voorlopig belast met het beheer van de vier genoemde heerlijkheden. Dit hield onder andere in dat de Domeinraad alle functionarissen en ambtenaren voor de Emiliapolder mocht benoemen. Aan deze situatie kwam in 1711 deels een einde toen de Pruisische koning Frederik I provisioneel Hooge en Lage Zwaluwe kreeg toegewezen. Het gebied kwam toen onder twee heren. De Pruisische koning mocht als heer van de Zwaluwen voor de polder de Oude Moer één heemraad aanstellen. De overige functionarissen werden nog steeds door de Nassause Domeinraad benoemd. De dijkgraaf en heemraden dienden voortaan niet alleen (financiële) verantwoording af te leggen aan deze Domeinraad, maar ook aan de Pruisische koning. Beide partijen moesten samenwerken en bijdragen aan de kosten voor herstel en onderhoud van dijken en waterwerken. Bovendien bleef het polderreglement, dat nog opgesteld was door Willem II en aangepast door Willem III, voor de gehele polder van kracht. Dus ook voor de polder de Oude Moer. Na het overlijden van Christiaan Swaens in 1712 moest een nieuwe heemraad worden benoemd zodat er weer vier zouden zijn. Het lag voor de hand dat men voor Drimmelen een gezworene

6 RAWB, 1542, WE, inv. 7, IUS 1680-1732, Memorie (z.d.). Na 1679 waren er nog vier heemraden, uit ieder kwartier een. Zie Van Hoof (ed.), *Nassause Domeinraad*, 193.

7 RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, 8 juni 1701; inv. 7, IUS 1680-1732, Memorie (z.d.) en Kort verslag van de beëdiging van Pieter Anemaet. Hij had op 8 juni 1701 zijn commissie op voordracht van Willem III (24 of 29 augustus 1700) vertoond en ook zijn eed in handen van de dijkgraaf afgelegd. Hij was in de plaats van Sebastiaan Anemaet aangesteld en deze was op 31 oktober 1682 Antoni Anemaet opgevolgd. Pieter Anemaet overleed in 1730. Als zijn opvolger werd door de Pruisische koning Frederik Willem I François van Riel benoemd. Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 49, 242, Aanstellingsbrief voor François van Riel (maart 1730).

8 Christiaan Swaens had op 18 maart 1689 zijn commissie als heemraad van de Emiliapolder van Willem III (29 augustus 1688) vertoond en tevens zijn eed afgelegd. Zie RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, 18 maart 1689; GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 45, 410. Swaens volgde Anthonij van Schuijlenburg op. Van Schuijlenburg toonde op 9 oktober 1686 zijn commissie van Willem III (19 september 1686) en legde daarna zijn eed af. Er werd vermeld dat hij voor Hooge Zwaluwe was aangesteld. RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, 33, (9 oktober 1686); inv. 7, IUS 1680-1732, Memorie (z.d.). Van Schuijlenburg was de opvolger van heemraad Jan van de Berge. Op 17 oktober 1711 werd te Charlottenburg door Frederik I een nieuwe commissiebrief voor Christiaan Swaens als heemraad van de Emiliapolder opgemaakt. Hierin kunnen we onder andere het volgende lezen: 'Dat wij [Frederik I] Christian Swaens hebben gecontinueert ende geconfirmeert in zijn ampt van geswooren [heemraad] van den Emilia Polder, Als Wij vermits deesen continueren, confirmeeren en tot geswooren van de voors. Polder aenstellen'. Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 45, 409, Aanstellingsbrief voor Swaens (17 oktober 1711).

Afb. 59 Dubbelportret van Willem II, prins van Oranje, en zijn vrouw Mary Stuart, door Gerard van Honthorst, 1647.

benoemde, maar dat mocht alleen de Nassause Domeinraad doen.⁹ De nieuwe aange-treden heer van de Zwaluwen, Frederik I, mocht immers alleen functionarissen voor de Zwaluwen aanstellen.

Frederik I en de Domeinraad benoemen ieder een heemraad

Frederik I maakte echter tóch van zijn benoemingsrecht gebruik en had op 11 maart 1712 de schout-baljuw Bernard van Santen als opvolger van Swaens aangewezen.¹⁰ Van Santen die nog tijdens het leven van Swaens naar diens ambten had gesolliciteerd, werd vanwege 'de goede Kennisse, die Wij hebben van de bequaemhey, neerstighey,

⁹ De Nassause Domeinraad wordt ook wel Domeinraad genoemd.

¹⁰ Frederik I zal zeker niet op de hoogte zijn geweest van het reglement van Willem III uit 1679.

experientie en Getrouwigheyt van onsen Agent tot Dordrecht' door de Pruisische heer in al diens functies benoemd.¹¹ Een van diens functies was gezworene of heemraad van de Emiliapolder. Wanneer Van Santen zou worden toegelaten tot het polderbestuur dan hadden de Zwaluwen nog steeds twee heemraden. Bovendien benoemde de Domeinraad op diezelfde dag Corstiaan Willems Hagers tot heemraad voor Drimmelen, omdat dit dorp al twintig jaar niet meer in het polderbestuur vertegenwoordigd was.¹² Als beiden tot de dijkstoel zouden worden toegelaten waren er weer vijf heemraden in functie, zoals door Willem II op 20 juli 1650 was voorgeschreven, maar dat aantal was in 1679 door Willem III teruggebracht tot vier.¹³

De Domeinraad had het polderbestuur betrokken bij de benoeming van Hagers. Eerst raadpleegde men de door prins Willem II op 20 juli 1650 uitgevaardigde ordonnantiën en statuten voor de Emiliapolder. Daarin las men dat er vijf heemraden zitting hadden in het polderbestuur. 'En den raad [Domeinraad] niet wetende hoe d'selve tegenwoordig is geconstitueert' wilde graag van het polderbestuur vernemen of de heemraden nog steeds uit de vier kwartieren gekozen werden. Tevens wilde de Domeinraad weten of de overleden heemraad Swaens Hooge Zwaluwe vertegenwoordigde en of er nog een heemraad voor Zwaluwe in functie was. Hij kon dan bij het aanstellen van een nieuwe heemraad daarmee rekening houden.¹⁴ Het polderbestuur schreef terug dat er nog steeds vier in plaats van vijf heemraden in het polderbestuur werden aangesteld en dat sinds het overlijden van heemraad Van Den Ancker er geen heemraad voor Drimmelen meer zitting had in het polderbestuur. Volgens het reglement uit 1650 diende nu een heemraad voor die plaats aangesteld te worden.¹⁵ Blijkbaar had het polderbestuur Hagers voorgesteld, want de Domeinraad schreef aan het polderbestuur dat hij akkoord ging met de benoeming van Hagers als opvolger van Swaens.¹⁶ Hagers legde op 5 april 1712 zijn eed af in handen van dijkgraaf Gerard Pijll in aanwezigheid van de Zwaluwse heemraad Pieter Anemaet.¹⁷

11 GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 46, 45r-46r, Sollicitatiebrief van Bernard van Santen (z.d., waarschijnlijk december 1711.); 42r-43v, Aanstellingsbrief voor Bernard van Santen (11 maart 1712). In 1715 was Van Santen nog steeds agent. Hij stuurde een schip naar Guinea dat in januari 1716 door Hollanders werd geconfisqueerd. Zie Schück, *Kolonial-Politik I*, 298.

12 Er zal waarschijnlijk hierover tussen beide partijen geen overleg geweest zijn.

13 Dijkstoel of polderbestuur.

14 NA, 1.08.11, ND, inv. 71, RND, 26 februari 1712; RAWB, 1542, WE, inv. 7, IUS 1680-1732, ND aan WE (26 februari 1712).

15 Het college merkte op dat hier niet zo strikt de hand aan werd gehouden. Dit gold ook voor de regel dat iedere heemraad met acht morgen land gegoed moest zijn. Toch was het polderbestuur, net als de meeste ingelanden, van mening dat het goed zou zijn wanneer hier het reglement zou worden opgevolgd. Dat wil zeggen dat uit ieder district een heemraad werd aangesteld en dat ieder van hen ten minste acht morgen land zou bezitten. Men meende dat dit ten goede kwam aan de polder. RAWB, 1542, WE, inv. 7, IUS 1680-1732, WE aan ND (7 maart 1712). De Nassause Domeinraad en het polderbestuur van de Emiliapolder verwezen niet naar het reglement van Willem III.

16 NA, 1.08.11, ND, inv. 71, Registers notulen ND 1712, 11 maart.

17 RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, 101v, (5 april 1712).

11. Maart 1712
 Bestalling Doer Bernhart
 van Santen, als Raedt,
 Schout van de Hooge en
 Lage Zwaluwe, Geswo-
 renen en Gylgraef.

Wij Frederick by der Gra-
 tie Gods, Konink van
 Pruyssen. (J. Loh. Loh.)
 Doen te Wechen, Na-
 der dier door het over-
 lyden van Onser Schout
 van de Hooge en Lage
 Zwaluwe, Heemraedt, Gyl-
 graef ende Geswooren,
 Christian Swaens Ver-
 vo Ampher syn Noomen
 te vueren, soo is't
 dat Wy mit de goede Ra-
 nipe, die Wy hebben, mi-
 de bevracmheit, Heers-
 ley, ~~en~~ experientie van
 en Gehewigheit van On-
 ser Acht Raet Jodrecht
 Bernhart van Santen,
 denselven Raet Onser Raet
 hebben bestelt, ende een

J.D.B.

Afb. 60 Detail van de benoemingsbrief voor Bernard van Santen, 11 maart 1712.

Van Santen verzoekt om toetreding tot het polderbestuur

De toetreding van Hagers tot het polderbestuur zal bij de bestuurders van Hooge en Lage Zwaluwe zeker niet onopgemerkt zijn gebleven. Waarschijnlijk heeft Pieter Ane-maet, die bij de installatie aanwezig was, het dorpsbestuur hierover ingelicht. Het is niet uitgesloten dat Van Santen zich daarom pas op 10 september 1712 bij het pol-derbestuur vervoegde om als heemraad zijn eed af te leggen.¹⁸ Hij deed dit in aanwe-zigheid van substituut-schout-baljuw Daniel van Bodegem.¹⁹ Toen Van Bodegem aan

¹⁸ Misschien talmde Van Santen zo lang omdat hij wist dat hij niet benoemd had mogen worden.

¹⁹ In zijn aanstellingsbrief staat dat hij niet alleen benoemd was als gezwoorene over de dijken van de Emiliapol-der, maar ook van de Oude Moer in Hooge Zwaluwe. Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 46, 42-43, Aanstellings-brief voor Van Santen (11 maart 1712).

het polderbestuur vroeg wanneer Van Santen zijn eed mocht afleggen werd dit met meerderheid van stemmen voorlopig slechts voor kennisgeving aangenomen. Daarna toonde de Zwaluwse schout-baljuw Van Santen aan het college zijn benoemingsbrief, maar ook die nam het voor kennisgeving aan. Hij mocht geen eed afleggen en werd daarom ook niet toegelaten tot het college. Van Santen en Van Bodegem konden onverrichter zake naar huis terugkeren. Van Pruisische zijde heeft men waarschijnlijk over deze weigering aan de Domeinraad om opheldering gevraagd. Het is interessant om te zien wat deze geantwoord heeft. Verwacht zou worden dat de Domeinraad als reden zou hebben gegeven dat er voor Drimmelen al jaren geen heemraad meer was aangesteld en dat er na het overlijden van de tweede heemraad voor Zwaluwe er nu een voor Drimmelen en Standhazen moest worden benoemd en dat het aantal Zwaluwse heemraden tot één moest worden teruggebracht. Dan zouden alle kwartieren weer evenredig in het polderbestuur vertegenwoordigd zijn, zoals in het reglement van Willem III uit 1679 was voorgeschreven. Bovendien mocht alleen de Domeinraad deze heemraad aanstellen. Hij deed dit uit naam van de Staten-Generaal die optraden als plaatsvervangend heer van Drimmelen en Standhazen.

De baron van Breda zou een heemraad mogen benoemen

De Domeinraad betoogde tegenover de Pruisische koning dat niet hij, maar de baron van Breda de nieuwe heemraad mocht benoemen. Hij deed dit wellicht met het idee dat de nieuwe heer van de Zwaluwen dit zou geloven en van de benoeming van Van Santen af zou zien.²⁰ Deze uitspraak miste iedere grond. De Emiliapolder viel niet onder de baronie van Breda en de baron had daarom geen recht om functionarissen en ambtenaren voor deze polder te benoemen. In die tijd mocht de Nassause Domeinraad uit naam van de Staten-Generaal, die als plaatsvervangend heer en baron van Breda optraden, wel alle functionarissen in de baronie van Breda aanstellen. Zo stelde de baron de bestuurders voor de nabij gelegen Zonzeelsepolder aan omdat een gedeelte van deze polder tot het grondgebied van Terheijden behoorde. Dit dorp maakte toen nog deel uit van de heerlijkheid of baronie van Breda. Een deel van de Zonzeelsepolder lag in de Zwaluwen, hiervoor mocht de heer van Hooge en Lage Zwaluwe een heemraad benoemen.

De Domeinraad sprak vervolgens met de Pruisische gezant Von Hymmen over de benoemingskwestie. Men had hem toen gezegd en zelfs aangetoond, hoe is onbekend, dat deze benoeming altijd door de baron en niet door de heer van Hooge en Lage Zwaluwe werd gedaan. De Raad vond dat de Pruisische vertegenwoordiger de benoeming door de baron van Breda voorlopig moest accepteren, maar 'soo is die Saeke egter blij-

²⁰ Willem I noemde zichzelf heer en baron van Breda. Uit die tijd stamt ook de benaming *baronie*. Zie Van Hoof (ed.), *Nassause Domeinraad*, 320. Het is onduidelijk of de Domeinraad niet wist wie het benoemingsrecht had of dat hij dacht dat deze reden voldoende was om de Pruisische koning te overtuigen dat hij geen heemraad had mogen benoemen. Breda, Geertruidenberg, Made, Drimmelen en Standhazen vielen voorlopig nog onder de administratie van de Staten-Generaal en onder het beheer van de Nassause Domeinraad.

ven steken sonder dat men tot noch toe daar over eens is geworden'. Daar er nog geen overeenstemming met Von Hymmen was bereikt verwachtte de Domeinraad niet dat het polderbestuur Van Santen zijn eed als heemraad van de Emiliapolder af zou nemen omdat in dat geval de baron van Breda buiten spel zou worden gezet. De dijkgraaf en heemraden mochten Van Santen, indien hij bleef aandringen om beëdigd te worden, het voorgaande op een 'zagte en civile maniere' mededelen, met de toevoeging dat men om die reden niet kon voldoen aan zijn verzoek om toegelaten te worden tot het polderbestuur. De Domeinraad was bereid hierover met Von Hymmen of een andere functionaris van gedachten te wisselen.²¹ Tevens werd voorgesteld dat beide partijen hun redenen om de heemraad wel of niet te benoemen omkleed met argumenten op papier zouden zetten om deze door een onpartijdige persoon te laten onderzoeken en af te doen.²² Over de regeling van Willem III uit 1679 werd niet gesproken terwijl juist op basis van dat stuk het hele probleem kon worden opgelost. Met de overeenkomst van 25 april 1719 tussen de Domeinraad en de Pruisische koning kwam, zoals nog zal blijken, aan de onduidelijkheid over het benoemen van polderfunctionarissen een einde.²³

Van Santen verschijnt voor het polderbestuur

Door de benoeming van Van Santen door Frederik I als opvolger van Swaens werd het polderbestuur in grote verlegenheid gebracht. Het college wist zich met de situatie niet goed raad. Besloten werd de Domeinraad te vragen wat men het beste kon doen om te voorkomen dat de Pruisische koning in het harnas werd gejaagd.²⁴ De Domeinraad had blijkbaar nog geen oplossing voor handen want er werd niet meteen gereageerd. Op 7 oktober 1712 verzochten de dijkgraaf en heemraden opnieuw om een antwoord en een goed advies. Het polderbestuur wilde in staat zijn Van Santen met gegronde redenen tegemoet te treden. Omdat Van Santen bleef aandringen had men hem uitgenodigd op 15 oktober 1712 voor het college te verschijnen.²⁵ Hij toonde bij die gelegenheid opnieuw zijn benoemingsbrief als heemraad. Verder verzocht hij de dijkgraaf om de aanwezige gezworenen te vragen of zij bij stemming hem al dan niet wilden erkennen als heemraad en dat zij zich dan zouden schikken naar de uitslag. Bij deze bijeenkomst was ook de door de Domeinraad aangestelde heemraad Hagers aanwezig. Deze kreeg het woord. Hij vertelde dat hij voordat Van Santen door Frederik I was aangesteld al op 11 maart 1712 zijn commissie als heemraad van de Emiliapolder van de Do-

²¹ Waarschijnlijk sprak men met Von Hymmen.

²² RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, 102v-103r, ND aan WE, (13 oktober 1712); RAWB, 1542, WE, inv. 7, IUS 1680-1732; NA, 1.08.11, ND, inv. 71, Registers notulen ND, 13 oktober 1712.

²³ RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, *Verdraght over het aanstellen van amptenaren in de Emiliapolder, de Zonzeelpolder en de Royale Polder* (25 april 1719), 115v-117r; GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 47, Extract notulen ND, 25 april 1719.

²⁴ RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, 10 september 1712; 101, WE aan ND (10 september 1712). Zie voor deze brief ook RAWB, 1542, WE, inv. 7, IUS 1680-1732.

²⁵ RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, 102r, WE aan ND (7 oktober 1712). Zie voor deze brief ook RAWB, 1542, WE, inv. 7, IUS 1680-1732.

meinraad had ontvangen. Hagers wist blijkbaar niet dat Van Santen op diezelfde dag door de Pruisische heer van de Zwaluwen als gezworene was benoemd. Hagers meende dat hij, omdat hij op 5 april 1712 niet alleen zijn benoemingsbrief had getoond, maar ook zijn eed had afgelegd, de voorkeur had boven Van Santen. Bovendien had deze pas op 10 september 1712 zijn benoemingsbrief aan het polderbestuur laten zien. Hagers vond dat er daarom geen andere heemraad kon of mocht worden erkend dan hij.

Van Santen kwam hiertegen in verweer. Volgens hem had de Domeinraad ten onrechte en ongegrond Hagers benoemd en was diens aanstelling daarom ongeldig. Van Santen was van mening dat alleen de Pruisische koning in zijn hoedanigheid als heer van de Zwaluwen bevoegd was voor Swaens een opvolger aan te stellen. De dijkgraaf en de meeste heemraden kozen in deze kwestie geen partij. Pieter Anemaet, die voor Hooge Zwaluwe als heemraad in het polderbestuur zitting had, was de enige die vond dat men Van Santen de eed moest afnemen en hem diende aan te stellen als heemraad. Hij stond erop dat dit aan de Domeinraad werd gecommuniceerd, hetgeen ook gebeurde. Van Santen wilde het hier niet bij laten. Hij was van plan bij de Domeinraad een, volgens hem, gerechtvaardigde klacht in te dienen omdat Frederik I geen gebruik kon maken van zijn recht een heemraad aan te stellen. Van Santen wilde voor dit doel graag een authentiek afschrift van de notulen van deze bijeenkomst ontvangen.²⁶ Hij zal zeker ook zijn beklag hebben gedaan bij Frederik I. Dan vernemen we tot 1 mei 1713 niets meer over deze zaak, maar dat wil niet zeggen dat de Pruisische koning lijdzaam toekeek, integendeel. Substituut-rentmeester Adriaan Anemaet van de Zwaluwen kreeg van Frederik I opdracht geen dijkgeschoten of iets anders ten behoeve van de dijkstoel te betalen, totdat Van Santen als heemraad werd opgenomen in het polderbestuur.²⁷ Dit bleek achteraf een handige zet van de heer van de Zwaluwen te zijn geweest. Hiermee kon hij druk uitoefenen op het polderbestuur. De polderlasten, de zogenaamde dijkschoten, vormden namelijk de belangrijkste bron van inkomsten voor het polderbestuur.²⁸

Overleg op het stadhuis te Geertruidenberg

Op 1 mei 1713 spraken Pruisische vertegenwoordigers en de Domeinraad over de kwestie Hagers/Van Santen.²⁹ Toen kwamen op het stadhuis te Geertruidenberg het polderbestuur en een aantal ingelanden van de Emiliapolder, Johan van Essen als gecommitteerde van de Domeinraad van wijlen Willem III en de substituut-rentmees-

²⁶ RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, 15 oktober 1712; 102, WE aan ND (15 oktober 1712). Zie ook RAWB, 1542, WE, inv. 7, IUS 1680-1732.

²⁷ RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, 106r, Von Hymmen aan WE (25 oktober 1712). Zie voor deze brief ook RAWB, 1542, WE, inv. 7, IUS 1680-1732. Dijkschot: een door omslag vastgestelde lasten, door de ingelanden van een polder te betalen voor het onderhoud van de dijken.

²⁸ Daarnaast bracht het verhuren van land en dijken die in eigendom van de polder waren ook nog geld in de polderkas.

²⁹ Het is niet bekend of dit ook verband hield met de weigering van de Pruisische koning om dijkschot te betalen.

ter van Hooge en Lage Zwaluwe, Adriaan Anemaet, namens de Pruisische koning Frederik Willem I vanwege de polderrekening in vergadering bijeen.³⁰ Om problemen te voorkomen stemde zowel de afgevaardigde van de Domeinraad als die van Frederik Willem ermee in dat de twee aangestelde heemraden 'sullen blijven inde polders bediening'. Beiden zouden de voorgeschreven gages en emolumenten ontvangen. Dat betekende dat er weer vijf heemraden in het polderbestuur zitting hadden. Er werd afgesproken om de heemraden aan te stellen volgens het eerste artikel van het polderreglement. Dat wil zeggen dat uit ieder kwartier één heemraad werd aangesteld, zoals door Willem III in 1679 was voorgeschreven. Als een van de heemraden kwam te overlijden werd hij niet meer vervangen zodat er weer vier zouden zijn. Omdat ook hier niet was aangegeven dat dit betrekking had op een van de twee Zwaluwse heemraden, was de kans groot dat na het overlijden van een van de heemraden opnieuw een van de kwartieren niet meer vertegenwoordigd zou zijn. Als voorwaarde voor toelating tot het college zou de oude eis dat iedere heemraad ten minste acht morgen land binnen de Emiliapolder in eigendom had weer gelden. Van dit alles werd ter goedkeuring aan de Domeinraad een extract van de notulen gezonden.³¹ Hierop werd door de Domeinraad een resolutie genomen. Voordat Van Santen als heemraad kon worden toegelaten moest hij deze resolutie voor akkoord tekenen. Hiermee gaf hij zijn goedkeuring aan wat op 1 mei 1713 was overeengekomen. Vervolgens moest hij de getekende kopie naar de Domeinraad terugzenden, zodat deze ook zijn akkoord hieraan kon geven.³² De zaak leek hiermee afgedaan, maar omdat de Domeinraad in gebreke bleef om een kopie van de resolutie naar Van Santen te sturen kon deze nog steeds niet tot het college worden toegelaten.³³

Inning van de achterstallige dijschotten

De kwestie sudderde nog drie jaar door totdat op 6 mei 1716 het polderbestuur aan de Domeinraad schreef dat de Pruisische koning bleef volhouden dat hij geen dijschotten wilde betalen voordat Van Santen zou zijn aangesteld. Gijsbert van Issem, penningmeester van de Emiliapolder, verklaarde dat de koning over de jaren 1713 tot en met 1715 nog 2.861 gulden, 1 stuiver en 1 penning aan dijschotten moest betalen. Hij wilde in zijn rekening van 1715 dit bedrag opvoeren als 'uigtgifte' [uitgave] maar de ingelanden hadden deze post geroyeerd en te kennen gegeven dat de penningmeester het reglement behoorde te volgen en dat hij daarom diende te procederen 'bij uijtlegginge' [uitlegging]. Volgens artikel 9 van het polderreglement moest de dijkgraaf

³⁰ Jaarlijks op de eerste woensdag in mei legde de penningmeester aan de gecommiteerden van de prins, vanaf 1712 ook aan de gecommiteerden van de Pruisische koning, en de stemgerechtigde ingelanden rekening en verantwoording af. Frederik I was op 25 februari 1713 overleden, hij werd opgevolgd door zijn zoon Frederik Willem I, die van 1713 tot zijn dood in 1740 heer van de Zwaluwen was.

³¹ RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, 105r, (1 mei 1713); NA, 1.08.11, ND, inv. 72, Register notulen ND 1713, 1 maart.

³² NA, 1.08.11, ND, inv. 72, Register notulen ND 1713, 8 mei.

³³ Een reactie van Pruisische zijde heb ik niet kunnen vinden.

de achterstallige dijkschoten voorschieten en aan de penningmeester betalen, waarna deze dan een vastgesteld veelvoud van de voorgeschoten geldsom bij Frederik Willem I diende terug te vorderen. Dit werd uitlegging genoemd.³⁴ Het polderbestuur was zich ervan bewust dat het uitvoeren van deze maatregel tegen een zo groot en machtig ingeland niet eenvoudig zou zijn. Ter voorkoming van ‘verwijderingen’ vond het polderbestuur het verstandiger om de Pruisische koning tegemoet te komen en Van Santen, naast Hagers als heemraad toe te laten. Als voorwaarde werd gesteld dat er voor Hagers, deze was al op leeftijd, geen opvolger meer zou worden benoemd en dat het getal door uitsterven op vier werd teruggebracht. Dan zou Drimmelen echter opnieuw niet meer vertegenwoordigd zijn. Het polderbestuur was bovendien van mening dat het nog beter zou zijn als Hagers werd overreed om van zijn heemraadsplaats af te zien.³⁵

Op 10 juni 1716 verzocht de penningmeester het polderbestuur nogmaals om uitlegging van het achterstallige bedrag te doen. Dijkgraaf en heemraden besloten nu hiermee akkoord te gaan. Wel vroegen ze om het besluit hierover acht à veertien dagen uit te stellen zodat ze in die tussentijd een brief naar de Domeinraad konden sturen.³⁶ Daarin werd de Domeinraad verzocht de benoemingskwestie alsnog met de raad van de Pruisische koning af te handelen zodat Van Issem het achterstallige dijkgeschot van 3.397:10:0, ‘eenmael magh erlangen’.³⁷ Het ging tenslotte om een aanzienlijk bedrag.³⁸

Figuur 10 Achterstallig dijkgeschot vanaf 1713 tot juni 1716

Jaar	Dijkgeschot per morgen land, uitgaande van 178 morgen en 489 roeden land (polder de Oude Moer) ³⁹	Bedrag in guldens, stuivers en penningen
1713	Vier gulden	715-05-07
1714	Zes gulden	1.072-17-13
1715	Zes gulden	1.072-17-13
tot juni 1716	Zes gulden	536-08-15
	Totaal	3.397-07-48

³⁴ Van de ingelanden die het dijkschot niet betaalden, moest de penningmeester een staat opmaken. Na aanmaning konden dijkgraaf en ingelanden overgaan tot executoriale verkoop van de landerijen van de schuldenaren.

³⁵ RAWB, 1542, WE, inv. 7, IUS 1680-1732, WE aan ND (6 mei 1716).

³⁶ RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, 109r, Specificatie betreffende de vordering op Frederik Willem I en verzoek om uitlegging te doen. Het polderbestuur wilde de Domeinraad in staat te stellen het geschil tussen hem en de Pruisische koning over het aanstellen van de twee heemraden te beëindigen.

³⁷ RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, 109, WE aan ND (10 juni 1716). Zie voor deze brief ook RAWB, 1542, WE, inv. 7, IUS 1680-1732. Zie tevens NA, 1.08.11, ND, inv. 75, Register Notulen ND 1716, 30 juni.

³⁸ Zie voor het juiste totaalbedrag figuur 10.

³⁹ De morgen is een oude landmaat waarvan de grootte in verschillende streken zeer uiteenloopt. De meest voorkomende in Nederland zijn: de Rijnlandse morgen is 600 vierkante Rijnlandse roeden: 8.515,79 m², de Amstellandse morgen: 8.129 m², de Waterlandse morgen: 10.770 m² en de Gelderse morgen: 3.180 m². Ook de roede is een landmaat waarvan de grootte per streek verschild. Een morgen bestond meestal uit 600 roeden, een Bredase roede was 32,26 m².

Van Santen wordt toegelaten als heemraad

De Domeinraad reageerde positief op het verzoek van het polderbestuur.⁴⁰ Eind juni 1716 stuurde de Raad aan Van Santen een brief met daarbij een kopie van hetgeen op 1 mei 1713 in Geertruidenberg door beide partijen was overeengekomen ter ondertekening. De Domeinraad keurde wat Van Essen had voorgedragen goed, op voorwaarde dat de Pruisische koning dit ook zou doen. 'Ende ingevalle bujitten vermoeden daarinne gedifficulteert wierde, dat wij als dan, aan deze zijde zoude blijven in zijn geheel' [onbeslist zou blijven].⁴¹ Het polderbestuur ontving van de Domeinraad een kopie van de brief die aan Van Santen werd geschreven zodat het polderbestuur kon zien 't geene bij ons is gedaen ontrent het geconvenieerde aangaende de twee aangelste heemraden van den Emilia Polder'.⁴² Omdat nu de kwestie tussen beide partijen definitief was geregeld begaf Van Santen zich naar de Domeinraad te Den Haag. Hij toonde daar zijn commissiebrief en deelde mee dat hij door het polderbestuur als heemraad beëdigd wilde worden zodat hij in het bestuur van de Emiliapolder toegelaten kon worden. De Domeinraad diende ervoor te zorgen dat het bestuur van de Emiliapolder, waarvan de meeste leden door de Domeinraad waren benoemd, hem als heemraad in zijn midden zou opnemen.⁴³ Na overleg te hebben gepleegd werd door de Domeinraad positief op het verzoek van Van Santen gereageerd. Dit overleg was overigens een formaliteit, omdat de benoeming van Van Santen al goedgekeurd was. Er werd als voorwaarde gesteld dat na het overlijden van Pieter Anemaet of Hagers, die volgens de Domeinraad beiden voor Drimmelen als heemraad waren aangesteld, er geen nieuwe heemraad mocht worden benoemd zodat het college weer uit vier leden zou bestaan.

Hieruit blijkt dat de Domeinraad niet goed op de hoogte was van de gang van zaken, want Anemaet zat niet voor Drimmelen in het polderbestuur maar voor Hooge Zwaluwe. Bovendien zou het logischer zijn geweest dat wanneer een van beide heemraden voor Hooge Zwaluwe was overleden deze niet meer werd vervangen, zodat er dan weer sprake zou zijn van een evenredige vertegenwoordiging. Het besluit moest in het notulenboek van de Emiliapolder worden opgenomen. Voor dit doel werd door de Domeinraad aan het polderbestuur een extract van de resolutie van 9 juli 1716 gestuurd met de opdracht om Van Santen als heemraad te beëdigen en te laten toetreden tot het bestuur.⁴⁴ Van Santen werd door het polderbestuur uitgenodigd op zaterdag 19 september 1716 om 10 uur ten huize van Wouter den Engelsen in Hooge Zwaluwe te verschijnen.⁴⁵ Daar mocht hij in het bijzijn van alle heemraden, de penningmeester

⁴⁰ NA, 1.08.11, ND, inv. 75, Register notulen ND 1716, 30 juni.

⁴¹ RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, 110r, ND aan Van Santen (30 juni 1716). Zie tevens RAWB, 1542, WE, inv. 7, IUS 1680-1732.

⁴² RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, 109v, ND aan WE (30 juni 1716). Zie ook RAWB, 1542, WE, inv. 7, IUS 1680-1732.

⁴³ Alleen Pieter Anemaet was door de heer van Hooge en Lage Zwaluwe benoemd.

⁴⁴ RAWB, 1542, WE, inv. 1, 110r, ND aan polderbestuur (10 juli 1716) en 110r, RND, (9 juli 1716). Zie ook RAWB, 1542, WE, inv. 7, IUS 1680-1732.

⁴⁵ RAWB, 1542, WE, inv. 7, IUS 1680-1732, Uitnodiging WE aan Van Santen (8 september 1716).

en boekhouder, eindelijk zijn eed afleggen in handen van dijkgraaf Gerard Pijll.⁴⁶ De langsepende kwestie was opgelost. Van Santen was uiteindelijk toch toegelaten tot het polderbestuur, waardoor er vijf heemraden zitting hadden in het polderbestuur. Er ontstond nog wel een probleem over het betalen van het salaris voor de vijfde heemraad, dat door een *Verdrag* over het aanstellen van amptenaren zou worden opgelost.

Verdrag over het aanstellen van ambtenaren

Om in de toekomst problemen rond de benoeming van functionarissen te voorkomen ondertekenden de Domeinraad en de Pruisische gezant Meinertshagen op 25 april 1719 een *Verdrag* over het aanstellen van amptenaren. Maar een oplossing voor het omgaan met gebieden die nu plotseling van één onder twee heren waren gekomen, was er daarmee nog niet. In dit verdrag werd overeengekomen dat Frederik Willem I medebevoegd was tot onder andere het aanstellen van een heemraad voor de Emiliapolder. Dit omdat de heerlijkheid van de Zwaluwen, die provisioneel aan de Pruisische koning waren afgestaan, zich onder andere uitstreckte over een gedeelte van de Emiliapolder (polder de Oude Moer), ‘En waer door te dugten stond dat bij vacature van deselve ampten, op de begevinge van deselve geschil off different soude kunnen komen te ontstaen’, werd na verscheidene conferenties met de Pruisische gezant ‘eyndelijk’ overeengekomen ‘en bij provisie, sonder prejudictie van ’t regt’ van Frederik Willem I hij twee heemraden mocht aanstellen in plaats van de huidige gezworenen Pieter Anemaet en Bernard van Santen.⁴⁷ Er werd verder afgesproken dat de laatst aangestelde, vijfde heemraad, geen loon ontving en dat het niet uitmaakte dat die heemraad zou ‘komen vande Swaluwe, of wel van een der drie andere quartieren’. Toen de heemraad voor Made, François Pijll in 1719 was overleden werd zijn broer Gerard Nicolaas Pijll door de Domeinraad aangesteld. Hij zou pas betaald worden wanneer heemraad Anemaet of Hagers was overleden.⁴⁸ Tevens werd aangegeven dat ‘die van desen Raede in naeme vande heer Baron van Breda als heere van Terheijden en vander heer van Zevenbergen sullen hebben de begevinge en aenstellinge vanden Dijkgraeff en vanden Penningmr (die te gelijk geswoorens is) mitsgaders van nog twee geswoorens over den Sonseelsenpolder [en niet van de Emiliapolder] waer van den eenen wegens Ter heijden en d’andre wegens Sevenbergen sal wesen, en dat den heere vande Swaluwe sal hebben de begevinge en

⁴⁶ RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, 110v, Eedaflegging en toetreding tot het polderbestuur door Van Santen op 19 september 1716.

⁴⁷ RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, 115v-116r, *Verdrag* over het aanstellen van amptenaren in de Emiliapolder, de Zonzeelselpolder en de Royale Polder (25 april 1719); GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 47, Extract uit register van Notulen ND, 25 april 1719.

⁴⁸ RAWB, 1542, WE, inv. 1, RWE 1678-1733, 101v, ND aan WE (13 maart 1719). Toen Kleijn op 13 maart 1725 als laatst heemraad voor Geertruidenberg in het polderbestuur werd opgenomen kreeg hij pas traktement wanneer een van de twee heemraden die in zijn commissiebrief waren vermeld kwam te overlijden. Hij hoefde bij zijn toetreding de eed van zuivering niet af te leggen. Dit is een eed waarbij men verklaart niets gedaan te hebben wat bij wet verboden is om een ambt e.d. te verkrijgen. Met name dat men er geen steekpenningen voor had betaald. Zie NA, 1.01.02, SG, inv. 12548.511, Verklaringen functionarissen ND, Verklaring van Kleijn (12 december 1728).

aanstelling vanden vierde geswooren over den selven polder in plaetse vanden jegenwoordigen Adriaan Anemaet' (secretaris en substituut-rentmeester).⁴⁹

Met dit verdrag week men af van het besluit van Willem III uit 1679 en van de regeling die men op 1 mei 1713 had vastgesteld. Men ging weer terug naar de situatie waarin er voor Hooge Zwaluwe nog twee heemraden zitting hadden binnen het poldercollege, maar de vijfde en laatst benoemde heemraad kreeg geen salaris. De Domeinraad wilde met dit verdrag voorkomen dat de machtige Pruisische koning gekwetst werd. Frederik Willem I gaf zijn goedkeuring aan deze overeenkomst. Hiermee was aan alle verwarring en onduidelijkheid een einde gekomen.⁵⁰ Alweer bracht toegeeflijkheid een oplossing.

Wie mag Pesters bedanken?

Op 5 mei 1721 werd door de penningmeester van de Emiliapolder, Gijsbert van Issem, in het stadhuis van Geertruidenberg de rekening over 1720 gepresenteerd aan Jacob Pesters, gecommiteerde van de Nassause Domeinraad, en aan Aernoud Charles Pels, secretaris en stokhouder van de Zwaluwen, als gecommiteerde van de Pruisische koning, en aan de ingelanden en de dijkgraaf en heemraden van voornoemde polder.⁵¹ Na het afhoren en opnemen van de rekening was er voor de genodigden een maaltijd. Tijdens deze maaltijd dronk Pesters op de gezondheid van de Pruisische koning en secretaris Pels wilde hem daarvoor bedanken. Dit was tegen de zin van schout-baljuw Van Santen die ook heemraad was. Hij vond dat hij dat moest doen omdat hij meer dienstjaren had en ook een hogere functie bekleedde dan Pels. Laatstgenoemde, ook niet op zijn mondje gevallen, merkte op dat hij niet als secretaris, maar als gecommiteerde van de Pruisische koning moest worden beschouwd. Dit was niet alleen omdat hij bij het sluiten en tekenen van de rekening als zodanig werd erkend, maar tevens omdat hij dit ook al eerder had gedaan zonder enige tegenspraak te ondervinden. Pels was van mening dat de maaltijd deel uitmaakte van de behandeling van de polderrekening waarvoor hij was gecommiteerd. Van Santen gaf als antwoord dat met het sluiten van de rekening en door het veranderen van de plaats van samenkomst, blijkbaar werd de maaltijd in een andere kamer genuttigd, de commissie van Pels ten einde was en dat hij daarom tijdens de maaltijd niet als commissaris, maar als gast moest wor-

⁴⁹ RAWB, 1542, WE, inv. 1, 116, *Verdragh over het aanstellen van amptenaren in de Emiliapolder, de Zonzeelsepolder en de Royale Polder* (25 april 1719).

⁵⁰ GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 47, Meinertshagen aan ND (11 september 1719); Meinertshagen aan Frederik Willem (12 september 1719); Extract uit register van Notulen ND, 25 april 1719; Meinertshagen aan Frederik Willem (19 mei 1719). Er werd overeengekomen dat de dijkgraaf en heemraden die na de voorlopige toewijzing van de Zwaluwen aan Frederik I waren aangesteld en tot nog toe geen traktement hadden ontvangen dit met terugwerkende kracht zouden krijgen. Dit gold niet voor de vijfde aangesteld heemraad voor de Emiliapolder.

⁵¹ Pels was de opvolger van de overleden Adriaan Anemaet. Hij werd benoemd tot secretaris, vendumeester, en penningmeester van de polder de Nieuwe Zwaluwe, zoals uit zijn aanstellingsbrief van 7 oktober 1719 blijkt. Op 29 juni 1747 werd Pels, die wegens omstandigheden al een aantal jaren buiten functie was, van zijn werkzaamheden ontslagen. GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 47, Aanstellingsbrief voor Aernoud Pels (7 oktober 1719). GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 53, Ontslagbrief (29 juni 1747).

den beschouwd. Pesters en ook enige andere heren met hem vonden, dat de secretaris en niet Van Santen hem behoorde te bedanken en dit vanwege zijn commissie die nog niet ten einde was. Onder protest van Van Santen bedankte Pels de gecommitteerde van de Domeinraad. Van Santen zou een klacht indienen bij de Pruisische koning over het ongelijk dat hem was aangedaan. Hij vroeg om een kopie van de notulen met daarin hetgeen was voorgevallen om dat daarbij te kunnen gebruiken.⁵² Van Santen trok aan het kortste eind. Of hij een klacht heeft ingediend is niet bekend. Het uit elkaar halen van de heerlijkheden en brengen onder verschillende heren had aanzienlijke last opgeleverd.

10.2 Op zoek naar een nieuwe predikant: drie kandidaten

Ook de predikant van Hooge en Lage Zwaluwe werd door de heer van Hooge en Lage Zwaluwe op basis van het patronaats- of collatierrecht benoemd. Hij preekte wekelijks in de kerk van Hooge Zwaluwe en eens in de veertien dagen ook in Lage Zwaluwe in een daarvoor in 1695 aangekocht huis. Hij deed daar iedere week de catechisaties en bezocht de zieken.⁵³

De toenmalige predikant Wilhelmus Henricus Troijen was in 1706 door de Nassause Domeinraad, namens de executeurs-testamentair, aangesteld.⁵⁴ Door de kerkenraad werd in aanwezigheid van twee predikanten die optraden als consulent de beroepsbrief of akte van beroeping ondertekend.⁵⁵ Het beroep moest eerst door het Zwaluwse dorpsbestuur worden goedgekeurd en daarna mocht de Classis Dordrecht dit doen.⁵⁶ Troijen had in Zwaluwe circa 25 jaar 'Sonder roem gesproken met alle behoorlijke vigilantie en oplettentheid tot volkomen genoeg' zijn ambt uitgeoefend.⁵⁷ Door ziekte was hij niet meer in staat om als predikant werkzaam te zijn.⁵⁸ Troijen had bij de Classis Dordrecht zijn ontslag *salvis honoribus* gevraagd en gekregen. Vanaf 1 juli 1731 tot 1 januari 1732, een periode van zes maanden, werden de kerkdiensten waargeno-

52 RAWB, 1542, WE, inv. nr. 1, RWE, 5 mei 1721. Zie ook RAWB, 1542, WE, inv. 7.

53 In 1720 ontving de predikant voor zijn werkzaamheden in Hooge Zwaluwe per jaar 110 gulden en in Lage Zwaluwe 100 gulden. Zie BHIC, 423, CPR, inv. 1763, Rentmeestersrekening van Hooge en Lage Zwaluwe over 1720, 125v-126r.

54 NA, 3.18.63.01, CD, inv. 48, 193v, Verklaring van de Nassause Domeinraad (26 april 1706); RAT, 2500, DZ, inv. 6, RB 1672-1711, 99r, (27 april 1706). De heren van Hooge en Lage Zwaluwe hadden van oudsher het collatierrecht om eerst de pastoor en later de predikant te benoemen. De predikant moest voor de Classis Dordrecht examen doen en een proefpreek houden om daarna in het predikantsambt te worden bevestigd. Zie voor Troijen (Troye): Van Lieburg, *Repertorium I*, 253; II, 157.

55 De akte werd op 4 juni 1706 tijdens een kerkelijke vergadering ondertekend. Zie NA, 3.18.63.01, CD, inv. 48, 193r-v.

56 RAT, 2500, DZ, inv. 6, RB 1672-1711, 99r, (17 juni 1706); NA, 3.18.63.01, CD, inv. 48, 193v, Goedkeuring dorpsbestuur (17 juni 1706). Het beroep werd op 29 juni 1706 door de Classis goedgekeurd. Zie NA, 3.18.63.01, CD, inv. 48, 193v, Akte Classis Dordrecht (29 juni 1706). In de bronnen staat Classis van Zuid-Holland.

57 GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 50, 18r, Rekest van Troijen aan Frederik Willem I (z.d.). Troijen was in de periode 1706-1732 predikant in Hooge en Lage Zwaluwe.

58 GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 50, 18r, Rekest van Troijen aan Frederik Willem I (z.d.).

men door predikanten van de Overwaterse Ring, waaronder de Zwaluwen ressorteerden. De Zwaluwse kerkenraad moest overeenkomstig een resolutie van de Staten van Holland binnen deze periode een predikant beroepen en tevens bevestigen.⁵⁹ Er werden via diverse kanalen drie kandidaten voorgedragen: theoloog en predikant Samuel Hoeufft, proponent Cornelis Meuls en proponent Hendricus Rudolphus Ampzink. Ampzink was al enkele jaren werkzaam in Zwaluwe als vervanger van de zieke predikant Troijen.⁶⁰

Samuel Hoeufft

De huidige predikant Troijen wilde zijn functie als predikant wel neerleggen, maar alleen wanneer de Pruisische koning Frederik Willem zijn neef Samuel Hoeufft, doctor in de theologie en predikant te Boven Hardinxveld, als zijn opvolger benoemde.⁶¹ Hij verzekerde hem van de bekwaamheden van Hoeufft als predikant. Troijen verzocht de koning ootmoedig om zijn gunstig besluit en een akte van benoeming in forma.⁶² De keuze viel echter op een andere kandidaat. Hoeufft werd op 16 maart 1732 predikant te Breda. In 1788 ging hij met emeritaat en een jaar later overleed hij daar.⁶³

Proponent Corneli(u)s Meuls

Proponent Corneli(u)s Meuls werd door Caspar van Hoeij, burgemeester van Gorkum, naar voren geschoven. Het is niet bekend waarom deze dat deed. Wellicht deed hij dit op verzoek van de proponent zelf. Meuls was in ieder geval een stadgenoot van hem.⁶⁴ Meuls had zelf bij Samuel, vrijheer von Cocceji, minister van staat, verzocht om zijn invloed bij de Pruisische koning ten gunste van hem aan te wenden.⁶⁵ Voor Hoeij was het blijkbaar belangrijk dat Meuls predikant in de Zwaluwen zou worden. Hij

⁵⁹ NA, 3.18.63.01, CD, inv. 15, Acta van de Classis Ordinariae gehouden te Dordrecht op 19 en 20 juni 1731, art. 17, en 4 en 5 september 1731, art. 8. De kerkenraad werd in de gelegenheid gesteld om consulenten te raadplegen zodat ze zo snel mogelijk een predikant konden benoemen.

⁶⁰ Zie voor Ampzink (Ampsing): Van Lieburg, *Repertorium* I, 7; II, 157.

⁶¹ Samuel Hoeufft (1703-1789) deed zijn intrede in Boven Hardinxveld op 15 mei 1729. Hij kwam van Giesendam-Neder-Hardinxveld. Op 9 maart 1732 nam hij afscheid als predikant in Boven-Hardinxveld. Zie voor Hoeufft: Van Lieburg, *Repertorium* I, 99.

⁶² GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 50, 18v, Rekest van Troijen aan Frederik Willem I (z.d.). In een brief van gezant Masch te Den Haag aan de Pruisische koning van 3 mei 1731 wordt melding gemaakt van het rekest van Troijen. Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 50, 36, 37 en 47.

⁶³ Hoeufft mocht vanaf 1782 minder preekbeurten doen.

⁶⁴ Cornelis Meuls zou rond 1704 of in 1708 in Gorkum zijn geboren. Hij was een zoon van Jacobus Meuls (1661-1732) en Johanna van der Meulen uit Gorkum (1669-1733). Hij trouwde op 26 oktober 1734 in Dalem met Adriana van der Keessel uit Dordrecht. Meuls was proponent in Gorkum. Op 20 april 1732 deed hij zijn intrede als predikant in Herwijnen. Op 27 juli 1738 nam hij daar afscheid. Hij werd op 3 augustus 1738 predikant in Boven-Hardinxveld en overleed aldaar op 3 september 1750.

⁶⁵ GStA PK, I HA, GR, Rep. 64 I, nr. 50, 44, *Memoire* (z.d.). Samuel, vrijheer von Cocceji (1679-1755) was ministre de l'Etat, zoals uit een adressering blijkt. Hij was onder andere ook hoofd van het Geistliche Departement. Zie Klaproth, *Geheime Staats-Rath*, 408-410, nr. 161.

Afb. 61 Gezicht op de protestantse kerk te Hooge Zwaluwe, toegeschreven aan Valentijn Klotz, 1687.

had Jacob Paulus (Jacob) van Assendelft, die in die tijd lid was van de Gecommitteerde Raden in Holland, verzocht om aan de Staatse gezant Reinoud, baron van Reede, te Berlijn te schrijven of hij iets kon doen voor de Gorkumse proponent. Van Assendelft bracht dit verzoek aan de gezant over. Wanneer deze hieraan gehoor zou geven zou dit niet alleen ‘een seer sensibel plaisir zijn maer oock mijn credit in die stadt [Gorkum] doen rijsen’, schreef Van Assendelft aan Van Reede. Uit zijn brief blijkt dat hij Meuls niet (goed) kende want hij wist niet eens diens voornaam. Van Assendelft schreef dat Meuls bekwaam was, hij had een goed humeur en op zijn gedrag was niets aan te merken. Zodra hij gelegenheid had om de gezant een plezier te doen zou ‘zulks [...] altoos van herte geschieden’, beëindigde hij zijn brief.⁶⁶ Van Reede beval Meuls bij de Pruisische koning aan. Hij werd door Van Assendelft hiervoor dankgezegd ‘met offerte van mijn geringen dienst soo sulks oijt te pas kan komen’.⁶⁷

Om Van Hoeij en Van Assendelft een plezier te doen had de Zwaluwse substituut-schout-baljuw Leeuwen van Wüsthuizen zich ook tot Van Reede gericht en hem verzocht om indien mogelijk Meuls tot predikant te laten benoemen.⁶⁸ Toen de Kleefse krijgs- en domeinraad Bresser – bepaald niet Leeuwens vriend, zoals wij zagen – dit gewaar werd was hij daar bepaald niet content mee. De stadhouder trok zich daar echter niet veel van aan. Hij had wel het idee dat Bresser hem vanaf die tijd aan het Pruisische Hof zwart maakte. Daarentegen zou Bresser de voormalige stadhouder Daniel

⁶⁶ UA, 1001, HA, inv. 3725, Van Assendelft aan Van Reede (27 oktober 1730).

⁶⁷ UA, 1001, HA, inv. 3725, Van Assendelft aan Van Reede (22 december 1730).

⁶⁸ Leeuwen van Wüsthuizen kwam uit Gorkum, maar is waarschijnlijk in Dordrecht geboren.

van Bodegem de hemel in prijzen, 'nu hondert pistoolen kunnen wel wat verbintnisse maken, gelijk U Excellentie wel meer gehooft en gezien heeft', schreef de substituuft-schout-baljuw aan de Staatse gezant Van Reede in Berlijn.⁶⁹ Ook de Pruisische geheimraad en gezant Masch had opdracht gekregen, van wie wordt niet vermeld, om Meuls bij de benoeming van een nieuwe predikant te begunstigen en zou hier goed op toezien. Waarschijnlijk diende de gezant bij de Pruisische koning een goed woordje voor Meuls te doen. Masch verzocht Van Assendelft om hem als eerste te informeren wanneer de oude predikant zijn functie zou neerleggen. Deze had hem toegezegd dit te doen en hij had hiervan ook Meuls in kennis gesteld, 'welkers post het nu sal zijn om den ouden predicant tot des selfs desistentie te presseren'.⁷⁰

Het gezelschap den Negenden

Het is interessant te zien waarom Leeuwen van Wüsthuisen Van Assendelft en Van Hoeij een plezier wilde doen. Hij en Van Assendelft hadden een aantal dingen met elkaar gemeen. Beiden waren door hun huwelijk verwant aan Van Hoeij.⁷¹ Wellicht dat zowel Van Assendelft als Leeuwen van Wüsthuisen Van Hoeij een (weder)dienst wilde bewijzen om zo te zijner tijd een (betere) functie binnen het stadsbestuur van Gorkum te krijgen. Dit was mogelijk omdat beiden vanwege hun onderlinge verwantschap lid waren van een Gorkumse factie, het gezelschap den Negenden. Dit gezelschap werd op 9 december 1727 door onder andere Van Hoeij opgericht en stond onder diens bezielende leiding.⁷² Negen man, allen lid van de vroedschap, maakten bij aanvang deel uit van dit gezelschap met als kern de familie en verwanten van Van Hoeij. Officieel was het doel van den Negenden de behartiging van de belangen van de stad Gorkum en in het algemeen van het Land van Arkel. In werkelijkheid bleek het een geheim gezelschap van bestuurders te zijn. Deze gezelschappen schoten vooral in het tweede stadhoudersloze tijdperk als paddenstoelen uit de grond. Het enige doel van dit gezelschap zou zijn de verbonden leden te verzekeren van het grootst mogelijke aandeel in de 'beneficiën der regeering in stad en lande.' Naar eigen genoegen werden deze 'beneficiën en vette posten' verdeeld. Regeren betekende hier de buit verdelen. Wat voorheen werd opgevat als misbruik, was nu een systeem geworden.⁷³

69 UA, 1001, HA, inv. 3725, Leeuwen van Wüsthuisen aan Van Reede (7 juni 1732); hoofdstuk 8.

70 UA, 1001, HA, inv. 3725, Van Assendelft aan Van Reede (22 december 1730).

71 Jacob van Assendelft (1692-1752) was de zoon van Paulus van Assendelft die door zijn huwelijk met Petronella van den Esch een zwager was Van Hoeij, Zie Jorissen, *Memoriën*, 22. Jacob was een oomzegger van Caspar van Hoeij. Door zijn huwelijk in 1721 met een van de dochters van zijn oom Caspar, Adriana Christina (1697-1770) werd hij ook een van zijn schoonzons. Leeuwen van Wüsthuisen was door zijn huwelijk in januari 1727 met Rachel van der Does, de derde dochter van Hendrik II van der Does, en een oudere zuster van Cornelis van der Does, aange-trouwd met de familie Van Hoeij. Cornelis was namelijk een schoonzoon van Caspar van Hoeij.

72 De naam van het gezelschap zou echter niet verwijzen naar het aantal leden, maar naar de datum van de oprichting. Zie Jorissen, *Memoriën*, 1. Van Hoeij was diverse malen burgemeester van Gorkum. Ook werd hij namens deze stad afgevaardigd naar de Staten van Holland. Van 1715 tot maart 1734 was hij bij elke zitting van de Staten aanwezig.

73 Romein, *Lage Landen*, 304.

De leden van dit gezelschap werden bij toerbeurt benoemd als lid van de vroedschap in Gorkum.⁷⁴ Er werden van de verschillende, door de vroedschap te vergeven ambten, roosters van opvolging gemaakt, zodat ieder op zijn beurt de goede en minder goede ambten kreeg.⁷⁵ Deze posten konden zeer uiteenlopend van aard zijn. Men kon ook aangewezen worden als lid van de Gecommitteerde Raden.

In de vroedschap van Gorkum waren twee facties vertegenwoordigd. De ene met Caspar van Hoeij en de andere met Dionysius van Schuijlenburg aan het hoofd. Beiden waren de *pater familias* van grote gezinnen die met hun aanhang van verwanten en vrienden streden om de eersten van Gorkum te zijn.⁷⁶ Blijkbaar hadden de twee facties een geheim contract van *correspondentie en harmonie* met elkaar gesloten, want ook leden van de tegenfactie kregen bij toerbeurt een ambt toegewezen. Zo'n contract was meestal een overeenkomst tussen twee sociëteiten of facties die samen de meerderheid binnen een vroedschap hadden om onderlinge concurrentie uit te sluiten en sterker te staan tegen derden.⁷⁷ De factie van Van Hoeij was de grootste van de twee. Eind 1728 bestond den Negenden op zijn hoogtepunt uit elf leden terwijl er zestien plaatsen binnen de vroedschap waren. Omdat de leden van het gezelschap den Negenden hierin de meerderheid hadden konden zij gedurende zeven jaar in Gorkum bijna onbeperkte heerschappij uitvoeren.⁷⁸ Jacob van Assendelft was een van de negen oprichters van het gezelschap.⁷⁹ Hij was al in december 1722 tot vroedschap benoemd. Vijf jaar later werd hij voor twee jaar aangesteld als een van de drie burgemeesters.⁸⁰ Omdat Van Assendelft voor zijn beurt als burgemeester werd benoemd gaf dit problemen met de tegenfactie binnen de vroedschap.⁸¹ Hij bedankte na een jaar voor de functie van burgemeester hoewel hij nog een jaar voor de boeg had.⁸² Leeuwen van Wüsthuisen was

74 Ook de burgemeesters in Amsterdam hadden bij toerbeurt baantjes te verdelen. Daar speelden de familie Geelvinck door een geslepen huwelijkspolitiek jarenlang een belangrijke rol in de raad. In 1720 werd Lieve Geelvinck (1676-1743) voor de eerste maal burgemeester van Amsterdam. In 1735 werd zijn schoonzoon Dirk Trip, gehuwd met Agatha Levina Geelvinck, als burgemeester benoemd. Daarbij passeerde hij tientallen schepenen en oud-schepenen. De kleinzoon van Lieve Geelvinck kreeg in 1738 als studiebeurs een goed betaalde baan als postmeester. Omdat het burgemeesterschap een erebaan was werd er geen salaris betaald. Sommige burgemeesters kregen extra inkomsten door onderlinge verdeling en verkoop van ambten. Zie Elias, *Vroedschap en Porta, Corver*.

75 Waren de ambten te laag dan werd de uitoefening ervan voor een bescheiden salaris aan anderen overgedragen. Zie Romein, *Lage Landen*, 305.

76 Jorissen, *Memoriën*, 38; De Wit, *Gorcums Heren*, 36-43, zie voor Leeuwen van Wüsthuisen, 42 en 55.

77 Romein, *Lage Landen*, 304. Zie voor deze contracten ook De Witte van Citters, 'Hoofdstuk', 332-335.

78 Bloedverwanten die aan de bijeenkomsten deelnamen maar geen vroedschap waren, werden alleen als gast toegelaten en hadden geen stem. Jorissen, *Memoriën*, 27.

79 Jorissen, *Memoriën*, 1. Van Assendelft was sinds 1723 lid van de vroedschap.

80 In 1728 traden twee van de drie burgemeesters af. Zij werden door twee andere leden van het gezelschap, Maarten Daey en Jacob van Assendelft, vervangen. Zie Jorissen, *Memoriën*, 30.

81 Johan Deym, die tot de tegenfactie behoorde, had benoemd moeten worden. Omdat Deym in 1722 vóór Van Assendelft werd benoemd was hij een oudere vroedschap. Dat Deym door een jongere opzij werd geschoven was niet alleen in strijd met de goede zeden, maar ook met een bestaande afspraak. Omdat hij nog geen burgemeester was geweest behoorde Deym voor te gaan. In december 1727 stond al vast dat Van Deym pas in 1732 en 1733 een van de drie burgemeesters zou zijn. Zie Jorissen, *Memoriën*, 30-31; Beschrijvinge, 576-578.

82 Van 1 mei 1728 tot 1 mei 1731 was Jacob van Assendelft lid van de Gecommitteerde Raden. Hij zou bij de Gecommitteerde Raden zijn gegaan vanwege de grote invloed van dit college. In mei 1733 zou Van Assendelft

ook lid van het Gorkumse gezelschap den Negenden. Hij was vanaf 1729 vroedschap in Gorkum.⁸³

Na 1728 begon het gezelschap uiteen te vallen. Na de dood van zijn vrouw Rachel van der Does in 1728 sloot Leeuwen van Wüsthuisen zich samen met een aantal andere leden van den Negenden aan bij de tegenfactie.⁸⁴ Een van de redenen was dat sommige leden ontevreden waren over het toewijzen van functies. Het lidmaatschap van den Negenden had ook Leeuwen van Wüsthuisen niet opgebracht wat hij ervan had verwacht. Zijn zwager Cornelis van der Does werd goed bedeed, zo was hij in 1732 een van de drie burgemeesters, terwijl de substituut-schout-baljuw van de Zwaluwen nog steeds met lege handen stond. In zijn brief van 7 juni 1732 aan Van Reede schreef hij over het geluk dat hij eens mocht hebben om in Gorkum op zijn toerbeurt geholpen te worden, waaruit kan worden opgemaakt dat hij niet dacht dat dit snel zou gebeuren.⁸⁵ De vergadering in januari 1734 was de laatste van het gezelschap den Negenden. Op 20 februari 1734 werd een nieuw gezelschap gevormd dat dit einde veroorzaakte.⁸⁶ De dynastie Van Hoeij maakte plaats voor de dynastie van Van Schuijlenburg. Dit vergrootte de kansen van Leeuwen van Wüsthuisen op een goede functie aanzienlijk.⁸⁷ Ondanks hun inspanningen lukte het Van Hoeij, Van Assendelft, en Leeuwen van Wüsthuisen niet om proponent Meuls benoemd te krijgen.

Proponent Hendricus Rudolphus Ampzink

De derde en laatste kandidaat was proponent Ampzink. De kerkelijke gemeente in de Zwaluwen was zeer ingenomen met deze tijdelijke vervanger van predikant Troijen. Via de gezant te Den Haag werd door ouderlingen, diakenen en lidmaten van de Zwaluwe aan de Pruisische koning een verzoekschrift gericht. Men schreef dat de proponent tijdens de ziekte van de dominee gedurende drie jaar en vier maanden diens werkzaamheden al had waargenomen, tot grote tevredenheid van de kerkelijke gemeente. De rekestranten verzochten de koning zeer dringend om Ampzink als predikant te benoemen.⁸⁸ Ook de Zwaluwse bestuurders dienden bij de Pruisische koning een verzoekschrift in. Zij verzochten hem er voor te zorgen dat er weer een bekwame 'leeraer' aangesteld werd die onvermoeid was 'om te widen onder sijne schapen als

weer zitting hebben in de Gecommitteerde Raden. Zie UA, 1001, HA, inv. 3725, Leeuwen van Wüsthuisen aan Van Reede (januari 1733).

⁸³ Jorissen, *Memoriën*, 52. Leeuwen van Wüsthuisen werd in december 1728 benoemd. Zie Jorissen, *Memoriën*, 34.

⁸⁴ Jorissen, *Memoriën*, 48-50.

⁸⁵ UA, 1001, HA, inv. 3725, Leeuwen van Wüsthuisen aan Van Reede (7 juni 1732). Hij was nog steeds niet verder gekomen dan vroedschap.

⁸⁶ Jacob van Assendelft maakte geen deel uit van het nieuwe gezelschap. Zie Jorissen, *Memoriën*, 51. Hij werd op 9 mei 1736 schepen in Den Haag en in 1747 burgemeester. Zie Jorissen, *Memoriën*, 59.

⁸⁷ Jorissen, *Memoriën*, 58. Zoals wij al eerder zagen was Leeuwen van Wüsthuisen in 1738 en 1739 één van de drie burgemeesters van Gorkum en van 1 mei 1742 tot 1 mei 1745 voor deze stad lid van de Gecommitteerde Raden. Zie hoofdstuk 8.

⁸⁸ GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 20-22, Verzoekschrift aan Frederik Willem I van ouderlingen, diakenen en lidmaten van Hooge en Lage Zwaluwe met handtekeningenlijst (z.d.).

een getrouw en ijverig Herder schuldig is te doen'. Men was ervan overtuigd dat de koning dit zou doen.⁸⁹ Er werd positief op het verzoek van de ouderlingen, diakenen en lidmaten gereageerd. Ambtenaren van het Generaal-Direktorium schreven dat de rekestranten Ampzink als predikant wilden en dat Bresser voor een goede referentie had gezorgd.⁹⁰ De krijgs- en domeinraad Bresser zou in een goed blaadje bij de Pruisische koning staan. Blijkbaar waren zijn aanbeveling en het verzoek van de kerkelijke gemeente goede redenen voor de Pruisische koning om Ampzink als predikant te benoemen.

Op 24 september 1731 liet de Pruisische heer voor Ampzink de benoemingsakte opmaken. Omdat predikant Troijen met een ander 'plaetse, 't selve ampt is komen te vacceeren' [wat onjuist is] was het nodig om een opvolger te benoemen.⁹¹ Het was noodzakelijk dat 'den selven plaats met een ander nut en bequaem, ende Godtvrughtig Persoon werde vorsien; So is 't dat Wij mits de goede Getuijgenisse Ons gedaen van de goede gaeven, daarmede den Persoon van Hendrik Rudolph Amptzinck van Godt Allmaghtig is voorsien hebben gelast en geauthoriseert, lasten en authoriseeren mits desen den Baillijuw en de Magistrat, mitsgaders de Kerkenraadt tot Hoog en Lage Swaluwe, omme den voorn Persoon van Hendrik Rudolph Amptzinck uijt Onsen Naeme tot Predicant aldaer te beroepen, ende aen de Classis te presentereen, om bij deselve geezamineert ende in het voors. Predic Ampt bevestigt te werden, ten waere Sij op Sijn Leere of Leeven iets wisten te Seggen'.⁹²

Ampzink wordt de nieuwe predikant

Nadat de Pruisische koning de benoemingsbrief van Ampzink had laten opmaken, werd op 23 oktober 1731 door de kerkenraad, in het bijzijn van twee consulenten, de beroepsbrief ondertekend.⁹³ Op 6 november 1731 werd het beroep door het Zwaluwse dorpsbestuur goedgekeurd en daarna op dezelfde dag ook door de Classis te Dordrecht. Ook bij de benoeming van de vorige predikant werd deze procedure gevolgd, het enige verschil was dat de predikant toen werd benoemd door de Nassause Do-

⁸⁹ GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 50, 49, DZ aan Frederik Willem I (12 juli 1731).

⁹⁰ GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 50, 28, Brief van het Generaal-Direktorium (28 augustus 1731). De schrijvers van deze brief waren Adam Otto von Viereck (1684-1758), Franz Wilhelm von Happe (1684-1760) en Franz (Johann) Moritz von Viebahn (overleden in 1739). Alle drie waren vice-president en 'dirigirender' minister bij het Generaal-direktorium. Zie voor deze ministers Klaproth, *Geheime Staats-Rath*: Von Viereck, 405-406, nr. 155; Von Happe, 410, nr. 162 en Von Viebahn, 413, nr. 170.

⁹¹ In de marge van de aanstellingsbrief is dit gecorrigeerd. Troijen was niet beroepen op een andere plaats, maar vanwege zijn [lichamelijke] zwakheid was zijn ampt komen te vaceren. Zie NA, 3.18.63.01, CD, inv. 48, 195r, Beroeping van Ampzink als predikant te Hooge en Lage Zwaluwe.

⁹² GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 50, 23, Aanstellingsbrief voor predikant Ampzink (24 september 1731). Frederik Willem had de kerkenraad en het dorpsbestuur toestemming verleend om Ampzink uijt onse naam in de Zwaluwen te beroepen en hem aan de Classis te presenteren. Na het examen zou Ampzink in zijn ambt worden bevestigd. Zie NA, 3.18.63.01, CD, inv. 48, 194v-195r, Verklaring van Frederik Willem I (24 september 1731).

⁹³ Dit had plaats tijdens de kerkelijke vergadering te Hooze Zwaluwe op 23 oktober 1731. De ondertekenaars waren de ouderlingen Johan Silvius en Cornelis den Engelsen en de diakenen Thomas van Gulick en Jan Weeland. NA, 3.18.63.01, CD, inv. 48, 194r, Beroeping van Ampzink als predikant te Hooze en Lage Zwaluwe.

meinraad en zijn opvolger Ampzink namens de Pruisische koning Frederik Willem. Op verzoek van Ampzink zou zijn examen tijdens de Classis op het 'Pascha' (Pasen) plaatsvinden.⁹⁴ Hij hoefde geen proefpreek te houden omdat hij al gedurende drie jaar onder de Classis de predikant had vervangen en diverse malen door leden van de Classis was gehoord. Ampzink werd unaniem door de vergadering van de Classis *ordinariae* toegelaten tot het 'Herder en Leeraerampt' in Hooge en Lage Zwaluwe. De vergadering wilde wel dat Ampzink nog twee examens deed.⁹⁵ Op 11 mei 1732 werd de nieuwe predikant door D. van Velsen bevestigd als opvolger van predikant Troijen.⁹⁶ Ampzink was uiteraard zeer ingenomen met zijn benoeming als 'leeraar en herder' door de Pruisische koning. In een brief nam hij de vrijheid om hem hiervoor dank te zeggen.⁹⁷

Afb. 62 Foto van de preekstoel en het orgel in de protestantse kerk van Hooge Zwaluwe, door Plaatsman, 1910.

Ontevreden over de benoeming van Ampzink

Niet iedereen was ingenomen met de nieuwe predikant. Substituut-schout-baljuw Leeuwen van Wüsthuisen had niet veel op met Ampzink en sprak zich uit tegen diens benoeming. In een brief aan Van Reede toonde hij zijn ongenoegen hierover. Hij schreef dat nu eindelijk proponent Ampzink als predikant op de Zwaluwe was bevestigd. 'Hij is een van de onnoselste die ik ken hij heeft noijt predicant kunnen werden, is ses of agt en veertich jaar out en is heel hart hoorende'. Hij zou door toedoen van Bresser zijn beroepen, hoewel de Pruisische koning Frederik Willem I aan Van Reede, de Staatse gezant te Berlijn, had beloofd dat Meuls door hem begunstigd zou worden. In de Classis Dordrecht werd een kopie van een brief van Daniel van Bodegem, inmiddels voormalig stadhouder van schout-baljuw Van Santen, gericht aan Bresser

⁹⁴ De kerkenraad ging hiermee akkoord. Zie NA, 3.18.63.01, CD, inv. 15, Acta van de CO gehouden in Dordrecht op 6 en 7 november 1731, art. 17. De goedkeuringsakte van het dorpsbestuur en de aanstellingsbrief van de Pruisische koning werden in orde bevonden, ondanks dat hierin abusievelijk was ingevuld dat Troijen in een andere plaats was benoemd.

⁹⁵ NA, 3.18.63.01, CD, inv. 15, Acta van de CO gehouden te Dordrecht op 22 en 23 april 1732, art. 3. Er werd niet vermeld waarom Ampzink deze examens moest doen en welke dat waren. Volgens Leeuwen van Wüsthuisen had de predikant examen gedaan. Zie UA, 1001, HA, inv. 3725, Leeuwen van Wüsthuisen aan Van Reede (23 juni 1732).

⁹⁶ NA, 3.18.63.01, CD, inv. 48, 194v, Beroeping van Ampzink als predikant te Hooge en Lage Zwaluwen. Zie ook NA, 3.18.63.01, CD, inv. 15, Acta van de CO gehouden te Dordrecht op 22 en 23 april 1732, art. 3.

⁹⁷ GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 50, Bedankbrief van Ampzink aan Frederik Willem I (14 mei 1732).

behandeld. Hierin zou Van Bodegem aan Bresser hebben beloofd dat hij honderd pistolen zou krijgen als hij het zo kon regelen dat Ampzink tot predikant in Zwaluwe beroepen werd. Het is al gebleken dat beiden geen vrienden van Leeuwen van Wüsthuizen waren. Het is daarom niet uitgesloten dat zij hem probeerden tegen te werken. De adjunct-schout-baljuw merkte op dat Bresser er in geslaagd was om Ampzink benoemd te krijgen.⁹⁸ Eigenlijk was de man met wie Bresser dagelijks correspondeerde er de ‘absolut oorsaack’ van dat niet Meuls maar Ampzink tot predikant werd beroepen.⁹⁹ Wie deze man was wordt niet vermeld, maar het was blijkbaar iemand die invloed had op de benoeming van de predikant. Op verzoek van Leeuwen van Wüsthuizen had Van Reede zich tot deze man gericht. De substituut-schout-baljuw baseerde zich op de informatie die hij had gekregen van een betrouwbaar persoon uit Zwaluwe. De knecht van Bresser had aan deze Zwaluwnaar een brief van de man met wie Bresser een briefwisseling voerde laten lezen, ‘so dat ik vrees dit de regte weg niet is waardoor ick moet geholpen worden’, schreef de adjunct-schout-baljuw aan Van Reede. Het kwam de stadhouder verdacht voor dat Bresser Ampzink zo prees, ‘daar weet U Excellentie [Reinoud, baron Van Reede] de reden van, daar is geen predicant bij het Examen van dien Amsing geweest, of hij sal getuyigen dat in 50 jaar geen onnoselder tot predeicant gemaekt is’.¹⁰⁰

Volgens Bresser was de kerkelijke gemeente van de Zwaluwe zeer voldaan over de nieuwe predikant, maar Leeuwen van Wüsthuizen schreef dat het kerkbezoek al behoorlijk was teruggelopen. Er waren nu maar half zo veel mensen meer in de kerk als bij Troijen. Ook in de dienst die in de namiddag werd gehouden waren soms nog geen twintig volwassenen en kinderen aanwezig. Er was in die tijd niemand in het dorpsbestuur die het beroepen van Ampzink had willen of kunnen tegenhouden. Alleen ‘een onnoselen die toen ouderling was die mij sijde hij had iet wes geteikent maar hij wist niet wat’.¹⁰¹ Wellicht doelde Leeuwen van Wüsthuizen op het verzoekschrift van ouderlingen, diakenen en een aantal lidmaten van de Nederduits Gereformeerde Kerk te Zwaluwe om Ampzink als predikant te beroepen dat onder andere werd ondertekend door twee ouderlingen, Johan Silvius en Cornelis den Engelsens.¹⁰² Bresser zou zelfs diverse schepenen hebben gedreigd dat wanneer zij er niet voor zorgden dat het beroep van Ampzink doorging ‘hij het haar in de oogen soude doen druijen’ oftewel dat dit hun dan duur zou komen te staan. Zoals gezegd moest eerst het dorpsbestuur de benoeming van de predikant goedkeuren voordat de Classis dit kon doen. Ook had de substituut-schout-baljuw Leeuwen van Wüsthuizen gehoord dat Ampzink tijdens een huisbezoek aan zijn gemeente aan een vrouw vroeg of het waar was dat zij verteld had dat Ampzink twee bastaardkinderen had. Volgens de adjunct-

⁹⁸ UA, 1001, HA, inv. 3725, Leeuwen van Wüsthuizen aan Van Reede (7 juni 1732).

⁹⁹ Op verzoek van Leeuwen van Wüsthuizen had Van Reede zich tot deze man gericht.

¹⁰⁰ UA, 1001, HA, inv. 3725, Leeuwen van Wüsthuizen aan Van Reede (23 juni 1732).

¹⁰¹ UA, 1001, HA, inv. 3725, Leeuwen van Wüsthuizen aan Van Reede (23 juni 1732). De substituut-schout-baljuw had liever dat Bresser zulke zaken moest verantwoorden dan hijzelf.

¹⁰² GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 50, 20–22, Verzoekschrift aan Frederik Willem I van ouderlingen, diakenen en lidmaten van Hooge en Lage Zwaluwe met handtekeningenlijst (z.d.).

schout-baljuw zou men daar nog wel meer over horen.¹⁰³ Het bleek een storm in een glas water te zijn. Ampzink bleef tot zijn dood op 8 september 1760 als predikant in de Zwaluwen werkzaam.¹⁰⁴

10.3 Sollicitatie van Makfarland naar de functie van bode

Ook de (gerechts)bode werd door de heer van de Zwaluwen, de Pruisische koning, benoemd.¹⁰⁵ Frederik Willem I liet zich daarbij adviseren door zijn ambtenaren. Op 27 mei 1732 ontving de Pruisische koning van zijn geheimraad en gezant Masch en krijgs- en domeinraad Bresser vanuit Den Haag het bericht dat de dorps- en dijkbode Huig Fransz. van Gent was overleden. Een aantal personen had naar de vacature van bode gesolliciteerd, onder wie Johan Makfarland uit Den Haag. Makfarland had ruim zes jaar als domestiek klerk gewerkt bij een voornaam procureur van het Hof van Holland. Hij was, zo schreef hij in zijn sollicitatiebrief, ‘zonder roem gesproken’ volkomen bekwaam tot het uitoefenen van voornoemde functies. Hij nam de vrijheid om de koning te verzoeken hem met deze ambten te begunstigen. Johan Makfarland was bereid aan de rentmeester van de domeinen van de Pruisische koning jaarlijks een recognitie van achttien gulden te betalen.¹⁰⁶ Hij had zich onderscheiden door zijn goede levenswandel, zijn goede afkomst en zijn goede handschrift. Hij kon zo goed schrijven omdat hij zes jaar bij een procureur had ‘mitgeschrieben’. Masch en Bresser droegen als opvolger voor Van Gent Johan Makfarland bij de Pruisische koning voor.¹⁰⁷ Dat er gekwalificeerd personeel werd benoemd was niet alleen in belang van de Zwaluwen, maar ook in dat van de heer.

Substituut-schout-baljuw Leeuwen van Wüsthuisen wil de bode aanstellen

Substituut-schout-baljuw Leeuwen van Wüsthuisen was het met deze voordracht niet eens, omdat deze niet volgens de Zwaluwse traditie zou zijn. Hij vond dat hij recht had om de bode aan te stellen. Uiteraard met toestemming van de heer, maar wel op de manier zoals dit altijd door zijn voorgangers was gedaan.¹⁰⁸ De stadhouder had een document waaruit zou blijken dat de schout-baljuw de bode aanstelde. Volgens hem was van de laatste bode, Van Gent, niet bekend door wie hij was benoemd. Het was wel zeker dat hij tuinman of knecht was bij de voormalige schout-baljuw Christiaan Swaens. Voor Leeuwen van Wüsthuisen het bewijs dat hij door Swaens was benoemd. Hij vond

¹⁰³ UA, 1001, HA, inv. 3725, Leeuwen van Wüsthuisen aan Van Reede (23 juni 1732).

¹⁰⁴ Ampzink overleed op 8 september 1760 in de Zwaluwen en werd daar op 9 september 1760 begraven. RAT, 2507, NGZ, inv. 1007-1008, Kerkrekening van 1760 met bijlagen. Kosten begrafenis 13 gulden en 10 stuivers.

¹⁰⁵ Zie Van Hoof (ed.), *Nassause Domeinraad*, 301-302. Verwezen wordt naar NA, 1.08.11, ND, inv. 686, folio 865 e.v., *Amptboek*, index tot ca. 1795.

¹⁰⁶ UA, 1001, HA, inv. 3725, Sollicitatiebrief van Makfarland, aan Frederik Willem I (z.d.)

¹⁰⁷ UA, 1001, HA, inv. 3725, Masch en Bresser aan Frederik Willem I (27 mei 1732).

¹⁰⁸ UA, 1001, HA, inv. 3725, Leeuwen van Wüsthuisen aan Van Reede (7 juni 1732).

het ook noodzakelijk dat een bode door de (substituut) schout-baljuw werd voorgesteld. Tenslotte werkte de bode dagelijks voor hem. Het verhaal van de substituut-schout-baljuw klopte echter niet want Van Gent was op 1 maart 1698 door Willem III benoemd als bode. Leeuwen van Wüsthuisen schreef dat wanneer een schout-baljuw het alleen van zijn ambt moest hebben om 'dieven te late hangen en geselen, en dat alle andere douceurs van so een ampt afgenomen worden, so sal mettertijd geen fatsoenlijck man sig tot sulke bedininge laten gebruiken'. Als hij de bode mocht aanstellen dan zou hij hem jaarlijks een recognitie laten betalen van driemaal zeven gulden, hoewel het een ambtje was waar een man zonder bijbaan onmogelijk van rond kon komen. Bij het kopen van het baljuwambt had Leeuwen van Wüsthuisen er rekening mee gehouden dat hij de bode mocht benoemen en de schepenen zou nomineren. Hij verzocht Van Reede ervoor te zorgen dat de raadsheer die de rekening van de schout-baljuw kwam afhoren hem deze rechten niet zou ontnemen.¹⁰⁹ De substituut-schout-baljuw had aan Van Reede een rekest over het aanstellen van een bode gestuurd om dit aan de Pruisische koning te overhandigen. Het verzoekschrift werd doorgezonden naar geheimraad Culemann. Diens departement in Berlijn behandelde deze zaken. De Pruisische koning had liever niet dat buitenlandse ministers, zoals Reinoud, baron Van Reede, zich met zijn domestieke zaken bemoeiden. De Hollandse domeinen waren immers privé-bezit van de koning. Van Reede had graag gezien dat er een gunstige beschikking was gekomen op het verzoek van de substituut-schout-baljuw, maar er was ook een sollicitatiebrief van Johan Makfarland binnengekomen.¹¹⁰

Makfarland solliciteerde bij de Pruisische koning niet alleen naar het ambt van bode van de heerlijkheid Hooge en Lage Zwaluwe, maar ook naar de vacante functie van dijk-bode van de Royalen Polder, de Nieuwe Zwaluwse polder, de Oude- en Nieuwlandse Polder en de Vierendelenpolder. Tevens naar de opengevallen functie van sluiswachter van de Nieuwe Zwaluwse Polder, de Vierendelenpolder en van de sluis gelegen in de Emiliapolder aan het Lorregat in Hooge Zwaluwe.¹¹¹ Bij de brief van Makfarland was een aanbevelingsbrief van Masch en Bresser gevoegd. Bode Van Gent had zeven gulden en tien stuivers recognitie per jaar betaald.¹¹² Volgens Masch en Bresser was het aan te bevelen deze functies 'für eine Somma geldes auf ein mahl, wie man es hier nennet, zu verkauffen'.¹¹³ Dit om te voorkomen dat bij wijzigingen van de jaarlijkse recognitie de functionaris in oppositie zou gaan, wat tot een proces kon leiden.

Benoeming van Makfarland

De beide heren vonden dat de functies niet lang on vervuld konden blijven. Zowel de dijk-bode als de sluiswachter konden geen dag gemist worden. Daarbij kwam nog dat

¹⁰⁹ UA, 1001, HA, inv. 3725, Leeuwen van Wüsthuisen aan Van Reede (23 juni 1732).

¹¹⁰ UA, 1001, HA, inv. 3725, Van Reede aan Leeuwen van Wüsthuisen (7 juni 1732).

¹¹¹ UA, 1001, HA, inv. 3725, Sollicitatiebrief van Makfarland aan Frederik Willem.

¹¹² In 1720 betaalde de bode nog twee gulden en tien stuivers recognitie per jaar. Zie BHIC, 423, CPR, inv. 1763, Rentmeestersrekening van Hooge en Lage Zwaluwe over 1720, 119v.

¹¹³ UA, 1001, HA, inv. 3725, Masch en Bresser aan Frederik Willem I (27 mei 1732).

de dijkbedienden de functie van dijkbode en sluiswachter als ‘douceur’ zouden gaan uitvoeren. Dit kon en mocht niet gebeuren. Daarom werd voorgesteld om Makfarland alvast als interim te benoemen, zodat hij meteen aan de slag kon gaan. Aan de Pruisische koning werd verzocht voor Makfarland een benoemingsbrief te laten maken waarin hij als dorpsbode met bijbehorende functies werd benoemd. Niet Leeuwen van Wüsthuizen benoemde de bode, maar de Pruisische heer. Laatstgenoemde had tenslotte het benoemingsrecht en hij maakte hier terecht gebruik van. Voor Leeuwen van Wüsthuizen betekende het dat hij de door de bode te betalen recognitie misliep.

Op 29 juli 1732 werd Johan Makfarland, op voordracht van Masch en Bresser, door de Pruisische koning benoemd. Het was toen niet duidelijk of Makfarland jaarlijks een recognitie moest betalen of dat hij een bedrag ineens had voldaan. Volgens Leeuwen van Wüsthuizen, in zijn brief aan Van Assendelft, betaalde de nieuwe bode geen recognitie aan de schout-baljuw ‘daar dien heer aen UExcellentie geliefde te seggen om wel plaijsier te willen doen, maar dat hij eene recognitie van twintig gulden, die daar voor aen sijne Majestait gepresenteert wierd, niet kost van de hand wijsen’. Als aan de bode gevraagd werd wie hem als bode had benoemd, dan zou hij op zijn zak kloppen om hiermee te kennen te geven dat hij dit ambt had gekocht ‘sodat op het seggen van sulke heeren men niet seker is’.¹¹⁴ Makfarland bleek toch ieder jaar recognitie te hebben betaald. Hij gaf geen twintig, maar achttien gulden.¹¹⁵

10.4 Benoeming van een hulponderwijzer in Lage Zwaluwe

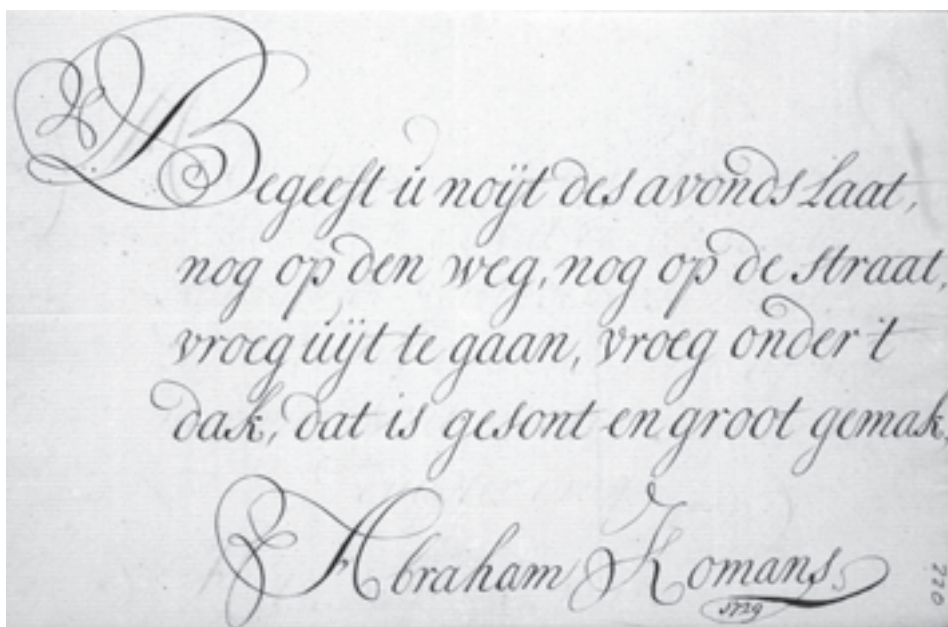
De heer van de Zwaluwen mocht ook de onderwijzers in de heerlijkheid benoemen. Op 8 januari 1753 verzochten Lodewijk Philipp von Hagen, krijgs- en domeinraad te Kleef en Abraham Douglas, intendant, aan de heer een hulponderwijzer aan te stellen.¹¹⁶ Zij deden dit namens de inwoners van Lage Zwaluwe. In deze heerlijkheid was sinds enige jaren de jeugd ‘zeer verwoest en verwildert’. Onderwijzer Abraham Komans (Kooijmans) was door zijn hoge ouderdom niet meer in staat de kinderen het noodzakelijke onderwijs in lezen, schrijven, rekenen en godsdienst te geven.¹¹⁷ Hij zou eigenlijk vervangen moeten worden. De inwoners van Lage Zwaluwe wilden echter niet dat de onderwijzer zou worden ontslagen. Zij hadden via Von Hagen en Douglas Frederik voorgesteld om Huijbert Schuijte, die zij daarvoor geschikt achtten, aan te stellen tot hulponderwijzer. Mocht Komans komen te overlijden dan zou Schuijte hem opvolgen en ook diens salaris en emolumenten ontvangen. De onderwijzer was tevens koster, voorzanger en voorlezer. Men wilde Komans zijn jaarsala-

¹¹⁴ UA, 1001, HA, inv. 3725, Leeuwen van Wüsthuizen aan Van Reede (januari 1733).

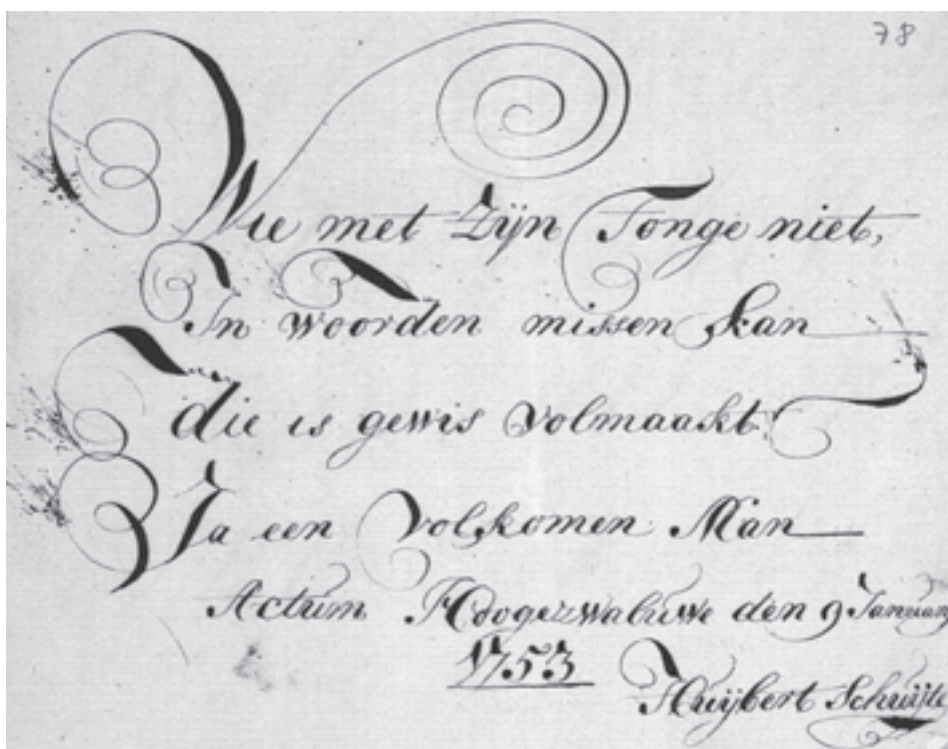
¹¹⁵ NA, 1.08.11, ND, inv. 3965, nr. 36, Maandstaat (juli 1754): 4-6, *Ontvangst der Domeynen op de beyde Swaluwen voor het jaar 1754*; nr. 3, *Balance: met project en contraproject betreffende de Ontvangst van de Swaluwen, pro 1754*. Zie hoofdstuk 14. In 1740 werd Frederik II heer van de Zwaluwen.

¹¹⁶ Zie voor Douglas Schutte, *Buitenlandse vertegenwoordigers*, 354, nr. 386; Hoofdstuk 8, figuur 4.

¹¹⁷ Komans was op 31 december 1729 benoemd als opvolger van de overleden schoolmeester Wouter Kleijn. Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 55, *Copia* (31 december 1729).

Afb. 63 Schoonschrift van Abraham Komans, 1729.

Afb. 64 Schoonschrift van Huijbert Schuijte, 9 januari 1753.

ris, een bedrag van 199 gulden, laten behouden. Het schoolhuis zou in tweeën worden gedeeld. De ene helft was voor Komans en zijn vrouw en in de andere helft mocht Schuijte wonen. Schuijte kreeg de emolumenten: negen gulden voor het luiden van de kerkklok en het klaarzetten van het doopvont en twaalf gulden voor het onderwijzen van arme kinderen. De burgers van Lage Zwaluwe hadden voorgesteld hem jaarlijks een bedrag van 30 gulden te geven en schepen Bastiaan Vogel beloofde eenzelfde bedrag te geven. Hij wilde ook borg zijn. Tevens werd voorgesteld het maandelijks schoolgeld ten gunste van Schuijte te verhogen. Het belang van goed onderwijs werd erkend want Abraham Douglas en schout-baljuw De la Faille zegden ieder toe om vanwege het welzijn van het dorp in het algemeen en voor het onderwijs aan de jeugd in het bijzonder met ingang van 1 april 1753 jaarlijks een gouden dukaat of vijf gulden te geven zolang er een hulponderwijzer zou zijn. Mocht de onderwijzer zijn overleden dan ging men weer terug naar de oude regeling. Komans was tevreden met deze schikking en bedankte 'boove genoemde Heeren' voor de 'vaderlijke zorg' voor hem en zijn vrouw. Beiden waren 'van Hooge Jaaren'. Ook Schuijte was met de voorgestelde regeling in zijn schik en zou zijn best doen om door zijn 'gedrag handel en wandel tragte te meriteere de gnaade in deese an hem beweesen'.¹¹⁸ Op 5 april 1753 ging Frederik II met deze schikking akkoord.¹¹⁹ Schuijte werd door de koning aangesteld en schout-baljuw en schepenen moesten er op toezien dat deze onderwijzer zijn functie naar behoren zou vervullen en dat hij de jeugd in Lage Zwaluwe goed 'in het Christendom, leesen schrijven en zifferen of Reekenen' zou onderwijzen en dat de kinderen door zijn benoeming geen nadeel zouden ondervinden.¹²⁰

10.5 Slot

Evenals andere lokale heren hadden ook de Pruisische heren van de Hooge en Lage Zwaluwe via benoemings- en collatierechten de bevoegdheid om anderen dan alleen de dorpsbestuurders aan te stellen. Ook in deze gevallen speelden de lange afstanden en onderlinge geschillen tussen lokale en Pruisische functionarissen een rol, lang niet

¹¹⁸ GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 55, 80r-82v, Von Hagen en Douglas aan Frederik II (8 januari 1753); Van Von Hagen (9 januari 1753). Zie voor deze brief ook RAT, 2500, DZ, inv. 8, RB 1750-1758, 27v-28v.

¹¹⁹ RAT, 2500, DZ, inv. 8, RB 1750-1758, 42r-43r, Krijgs- en Domeinkamer te Kleef aan Douglas (7 juni 1753). De brief was ondertekend door Bessel, Mejen, Michaelis en Reichardt. Schuijte had al een proef van bekwaamheid afgelegd. Zie ook NA, 1.08.11, ND, inv. 687, folio 842, *Amptboek*, index tot ca. 1760. Ook de vader van Frederik II vond het belangrijk dat de kinderen in zijn heerlijkheden les kregen van goede onderwijzers. Dit was ook in hun belang. Toen inwoners en schepenen van de heerlijkheid Naaldwijk in 1715 aan de Pruisische gezant Daniel Meinertshagen verzochten om onderwijzer Abram de Roo te vervangen omdat deze niet voldeed besloot de Pruisische heer Reinier Beekhuijsen als meester te benoemen. Hieruit blijkt tevens dat Frederik Willem I een open oor had voor de verzoeken van de inwoners van zijn heerlijkheden. Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 46, 501r-503v.

¹²⁰ RAT, 2500, DZ, inv. 8, RB 1750-1758, 39r, Von Hagen aan DZ (23 november 1753). Omdat Schuijte in Lage Zwaluwe was benoemd werd in Hooge Zwaluwe Aart Wolff (opnieuw) benoemd als hulponderwijzer omdat hij een 'goed Lof' had en de inwoners met hem 'wel gedient waren'. Op 3 november 1753 werd Wolff in Lage Zwaluwe hulponderwijzer. Zie NA, 1.08.11, ND, inv. 687, folio 841, *Amptboek*, index tot ca. 1760.

altijd een positieve. Sollicitanten konden bij de Pruisische gezant in Den Haag reflecteren op een vacante positie. Dat deed Johan Makfarland die het bodeambt ambieerde. De gezant deed vervolgens een voordracht bij Frederik Willem I in Berlijn en deze nam de voordracht over. Bernard van Santen besloot direct bij Frederik I, die hij persoonlijk kende, te solliciteren en werd aangenomen. Daarnaast konden inwoners ook direct of indirect bij de Pruisische koning zelf een kandidaat aandragen. In zulke gevallen kwamen nogal eens tegenstellingen aan het licht. Dit bleek duidelijk bij de predikantsbenoeming in 1731, toen verschillende groepen en personen langs diverse wegen hun wensen aan Berlijn bekend maakten, maar de substituut-schout-baljuw om onduidelijke persoonlijke redenen ging dwarsliggen. Het lijkt erop dat degene met op afstand de beste connecties met Berlijn het meeste succes had. Dat de wensen soms ook homogeen konden zijn bewees de snelle procedure van de aanstelling van een hulponderwijzer in 1753.

Het meest ingewikkeld was ongetwijfeld de procedure rond de aanstelling van een heemraad in de Emiliapolder. Hier speelden door elkaar de wensen van de Pruisische koning om greep op het platteland te houden, en de ontoereikende informatie die door de lokale functionarissen over de lange afstand naar Berlijn werd gezonden. Het laatste bleek de koning goed van pas te komen omdat hij hierdoor meer onder hem ressorterende mensen in functie kon houden dan hij formeel mocht. Om dit te bereiken paste hij overigens, zoals vaker, weinig elegante middelen toe. In dit geval de weigering van betaling van polderlasten totdat zijn kandidaat Van Santen zou zijn bedigd. In veel gevallen bleken de Pruisische vorsten echter niet ongenegen, de belangen van de inwoners, zoals dezen die zelf hadden verwoord, inderdaad te behartigen.